KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XL. évf. Martius—Aprilis 2-ik füzet.

Az örök élet.[1]

Az evangélium nem fejti meg a végzet mysteriumát; a keresztény hit szolgáltatja az örök élet erkölcsi bizonyitékát.

Ez az örök élet, hogy tégedet egyedül ismerjenek lenni igaz Istennek és a Jézus Krisztust annak, a kit elbocsátottál. Ján. XVII. 3.

Gyakori észrevétele az embereknek az, hogy a képzelődés jobban kiszinezte a poklot, mint a paradicsomot. Költők és hittudósok, az élet nyomoraiban kifáradt szerzetesek vagy népszerü prédikátorok, a kik a gonoszokat megdöbbenteni igyekeztek, látnokok és fanatikusok mind egyesültek azon kinok felsorolásában, a melyek a gonoszokra és kegyesség nélküliekre a halál után várakoznak s a gondolkozóknak és mystikusoknak csak egy csekély száma kisérelte meg szenvedő embertársaival megértetni azt, hogy miben fog állani az az örök boldogság, a melyre az Ur az ő választottait elhivta. S ismeretes dolog, hogy azok is, a kik egymás után mindkettőre vállalkoztak, mint Dante, több sikert értek el az elsőben, mint az utolsóban. A halhatatlan florenczi poklát mindenki ismeri, de hányan olvasták közülünk az ő paradicsomát?

Vajjon mi lehet ennek az oka? Csak az, hogy a gonoszság az emberi szivhez van tapadva, szereti a drámát, kivánja az izgalmat, inkább meghatja a szenvedés, különösen ha a mások szenvedéséről van szó, mint a szerencse, a mely oly ritkán talál reánk, s ha másokat ér, inkább gyülölséget, mint rokonszenvet támaszt? Vajjon az emberi vadállat vérszomja okozza-e ezt, a mely ott szunynyad lényünkben és a mely gyönyörködik a vérfürdőben, áldozata fogcsikorgatásában, zsákmánya szivverésében? Vagy el kell ismernünk minden korszak

[1] Jean Reville: „Paroles d'un libre Croyant" czimü Párisban 1898-ban megjelent beszédeiből. L. Ker. Magv. XXXIX. évf. 2 füz. *F. J.*

pessimistáival, hogy itt a földön sokkal több levén a szenvedés, mint az öröm, az emberi képzelődés sokkal könnyebben fel tudja találni egy pokolnak, mint egy paradicsomnak kiszinezésére alkalmas dolgokat? Másoknak hagyom ennek a nehéz kérdésnek a megvilágitását. Én csak arra az állitásra szoritkozom, hogy a boldogság leirásában ez a viszonylagos tehetetlenség nemcsak a jövő életet illetőleg tapasztalható, hanem tapasztalható akkor is, a mikor a földi boldogságról van szó. Semmi sem nehezebb, mint a boldogságot kielégitőleg meghatározni, mert valaminek teljes meghatározására a meghatározandó tárgyat részekre kell bontani, analysálni kell, és a boldogság igy részekre bontva éppen azt veszti el, a mi abban a legfőbb. Az ember nem adja magát boldogsága bonczolgatására, csak miután azt elvesztette vagy csak keveset bir még abból. A teljes boldogság, az a boldogság, a mely minket fölemel, elragad, megfoszt attól a tehetségtől, hogy számot adhassunk magunknak arról, hogy minő elemekből áll az, a mig a szenvedés a helyett, hogy megsemmisitené, még élesebbé teszi tehetségünket a bonczolásra. Egy isteni öszhangban gyönyörködve, nem kérditek, hogy minő hangok összetételéből származik az, de üsse meg csak fületeket egy hamis akkord, azonnal igyekeztek annak okát is adni.

Különben jegyezzük meg, hogy bárha természetes okoknál fogva az emberek mindig nagyobb elmésséget fejtettek ki az elkárhozottak kinjainak leirásában, mint a választottak örömének festésére, a pokolról szóló különböző képek, a melyeket az emberiség nekünk örökségül hagyott, nagyon csekély vallásos és erkölcsi értékkel birnak reánk nézve. Még ha azok a képek a költészet teljes ragyogásával, vagy a festő ecsetjének egész fényével vannak is előnkbe állitva, nem képesek többé minket meggyőzni. Gyermekies dolgok ezek, a melyek inkább mulattatnak, mint hogy megijesztenének. Mi nem hisszük többé a középkor poklát a maga tüzlángjával és oceánkinjaival. Mi nem hisszük többé az ördögöket, a kik az elkárhozottakat végnélkül kinozzák. Avagy van-e közöttetek valaki, a ki bárminő poklot hinne? Az a nemesebb érzület, a mely oly rég óta uralkodóvá lett keresztény társadalmunkban, még a halál utáni büntetést is jelentékenyen megenyhitette.

De hát akkor mit hiszünk? Legyünk őszinték magunkkal

szemben. Legtöbben közülünk nem tudnak felelni. A pokol és paradicsom kifejezéseket mi is használjuk, de megfelelő eszméket nem találunk hozzájok. Akarnók tudni és nem tudjuk. Akarnók megérteni és nem értjük. Az örökkévaló mysterium elszédit, mivel minden pillanatban előnkbe áll elmélkedéseinkben a koporsó felett, a melyet mellettünk elvisznek, szeretteink halálánál vagy betegségünkben a haláltól való félelemben. Nem tudunk menekülni előle, bármennyire igyekszünk foglalkozásainkba elmerülni, vagy mulatságainknak át adni magunkat. Kétségen kivül mi hisszük az örök életet; de miben áll ez az örök élet? mert ha erre nézve nem tudunk magunknak egy tiszta képet alkotni, minő vigasztalást találhatunk a halhatatlanságnak pusztán csak elvont hitében, a mely semmit sem mond, semmit sem fejt meg megfoghatólag? Kinos feladat, a mely elől rendesen megszaladni igyekezünk, vagy a melytől félelemmel fordulunk el, mivel érezzük, hogy felülmulja értelmünket, de a melylyel a fejlett értelemnek és kegyes szivnek gyarlósága teljes tudatában is a komoly hit férfias bátorságával kötelessége szembe nézni. Mert erkölcsi életünknek is az erre nyert felelet adja meg az irányt.

Szegény emberiség! Mily régóta kutatja az örökkévalóság mélységeit, mint a gyermek, a ki egy csillagot látott csillámlani a tó felületén s aztán elmerül a habok nézésében, azzal a reménynyel, hogy ott megtalálja a sugárzó csillagot. Tudja, hogy halhatatlan, első dadogásától kezdve állitja, hogy élete a siron tul terjed. Az örökkévalóság hite nem kizárólag keresztény hit, mint a hogy ezt a mi társadalmunkban némelyek gondolják. Ez a hit egyetemes, minden időben meg volt és könnyen fel lehetne számitni azokat a népeket, a kik azt nem hitték. De Istenem! minő tapogatódzás ennek megértésében vagy megmagyarázásában.

A még egyszerü ember, a közmiveltségnek gyermekkorában meglátta egy napon a maga árnyékát maga után vetitve. Ez az árnyék egészen hasonló testéhez s attól mégis különvált. Egy este, a vadászattól vagy a munkától elfáradt nap után azt álmodja, hogy messze távolban van azon helytől, a hol elaludt; álmában megtörténni szokott eseményeket lát. Mit jelent ez, ha nem azt, hogy benne két lény van, a melyek egyik a másiknak visszája, az árnyék és a test, az ész, a mely

jár, a mig a test nyugszik, végre a lélek, a mely levetkőzheti testi hüvelyét, a lélek, a melyet élni és dobogni érez magában, a lélek, a mely öntudatában kivül is kijelenti magát és mint árnyék nyilatkozik? Tudománya még nincs; tapasztalata csekély. Nem természetes-e, hogy atyja vagy testvére holttesténél így gondolkozik, hogy lelkök végképpen elhagyta testöket! A halál egy jóval hosszabb és titokszerübb álom, mint minden éjjeli álom. A lélek, a mely az éjjeli álom alatt elhagyhatja a testet, nem hagyhatja-e el hasonlóan a halál álma alatt? És ezzel a halhatatlanság ösztöne, a mely az emberi szivvel született, először nyer konkrét formát. Az élet a halál után is mint árnyék visszamarad a földön egészen közel a házi tüzhelyhez, csaknem hasonló viszonyok között a korábbi élethez. Utódai vallásos tisztelettel fognak neki adózni, eledelt, ruhát, fegyvereket vagy sok más tárgyat fognak áldozatul meghozni számára, a mikre szüksége van, hogy úgy éljen, mint a mig a földön élt. A halottak az élők mellett élnek.

De ime, az ismeret fejlődésnek indul. Az ember gondolkozni kezd. A miveltebb elmék előtt világos lesz az előbbi felfogásnak tarthatatlansága. Vajjon lemond-e az ember az örökkévalóság iránti hitéről azért, mert belátta, hogy a halottak többé nem élnek, mint árnyékok az ő közelében. Oh, mily kevéssé ismeritek az emberi szivet, ha ezt felteszitek. Ha ősei árnyékai nincsenek körülötte, valahol egyebütt vannak, számokra különösen fentartott helyen. És egy vagy más formában minden vallásban megszületik az elyziumi mezőkről vagy a halottak mezejéről való fogalom, hol az árnyak együtt élnek, kivéve egyes hősök árnyékát, a kik egyenesen az istenek társaságába jutnak haláluk után, mig az utódok házuk csarnokában kegyeletesen őrzik atyáik hamvait az e végre készitett urnákban, vagy halotti szertartásokkal tisztelik meg sirjokat.

Az erkölcsi érzés azonban fölébred és sérthetetlenségét követeli. Az nem lehet, hogy mindezek az árnyak, a halottak mind ugyanazon állapotban éljenek az örökkévalóság birodalmában. Hogyan? a gonoszok ugyanazon sorsban legyenek, mint az igazak? a jó ember ne arassa le azt, a mit vetett és a kegyesség nélküli, a ki igen gyakran büntetlenül marad a földön, örökre mentesitve maradjon az ő kegyesség nélküli cselekedeteinek következményeitől. Bizonyára nem, hiszen ezzel azonnal

megszünnék a jó és rosz közötti különbség. A földi élet és a halál utáni lét között solidaritás van; ezt a kereszténység előtt több századdal, a legkülönbözőbb miveltség állapotában fölismerték a bölcsek; a gonosz cselekedet következményei a síron túl is érezhetők lesznek; a gonoszok sorsa nem lehet ugyanaz, a mi a jóké. Még egy lépéssel ezen új irányban, az emberi képzelődés szabad futásnak adta magát, hogy megteremtse az ismeretlen világokat, a hol a mi sorsunk mysteriumának meg kell oldatnia.

India meleg tartományaiban, a mi mystikus és szemlélődő árja testvéreinknél, az ők álmodozóik között, a kiknek az élet igen gyakran teherként tünik fel, mint egy kimerültség, vagy mint egy büntetés, kifejlődött a lélekvándorlás széleskörü rendszere. A lelkek a lények egy felszámithatatlan sorozatán át vándorolnak, emelkedve vagy sülyedve érdemük szerint a következő lények fokozatán. A ki gonoszul élt, halála után állati formában születik újra, hogy büneiért vezekeljen. A ki nemesen élt és a kegyesség parancsainak engedelmeskedett, felsőbb alakban születik újjá, legyen hogy a földön jobb társadalmi viszonyok között, legyen hogy az égben, mint isteni szellemmel, mindaddig, a mig teljes tökéletességre jutva, Istennel egyesül.

A mi eleinknél, a celtáknál vagy germánoknál, a Mohammed tanitványainál, a kik a gyönyöröknek éltek, a hivek és derekak egy anyagias paradicsomba fognak viszont találkozni, a hol erényeik jutalmát szüntelen tartó ünnepélyekben élvezendik és ezekben az ünnepélyekben nem is fognak soha bele fáradni, mert azokban daliás küzdelmek és bankettek fognak egymással váltakozni, s mig amabban férfias erőiket viszont kimutathatják, ezekben isteni italban részesűlnek és a nők szépsége versenyre kél a férfiak vitézségével. A bánatos és emberkerülő zsidó megint azt tanitja, hogy testünk feltámad és hogy az igazak örökkétartó dicsőségben az Isten körül csoportosulnak, a mely dicsőség főleg abból fog állani, hogy Izrael népének fölénye világos lesz, mig a pogány a jövő élet gondolatába elmerűlve, a maga Isteneivel egy titokszerü egyesülésről álmodozik, a melyre mindennemü tisztitó szertartások által késziti magát elő. Továbbá a középkori keresztények egyfelől testünk feltámadását, másfelől az örök élet szellemi karakterét tanitják;

egyfelől magasztalva szólanak az Isten szeretetének végtelen jóságáról, a melyet a hivek fognak élvezni, másfelől lefestik azt a boldogságot, a melyet tapasztalni fognak, látva az elkárhozottak szenvedését; egyfelől a pokol a maga tűzlángjával és démonaival, másfelől a paradicsom a maga angyalaival egy mennyei karrá szervezve s egyszersmind egy klastromszerü szent társaságot alkotva, melynek az örökkévaló Atya a főnöke. Szerencsétlen eltévelyedése a képzelődésnek, mely lélekzetét vesztve szárnyal azon tájak felé, a hol nincs levegő számára.

Ime mindaz, a mit az emberiség nekünk a mi megnyugtatásunkra vagy vigasztalásunkra ajánl: tévelygő árnyak a földön, vér nélküli árnyak valamely elyzeumi helyre utalva, igazolhatatlan álmak hosszu lélekvándorlásokról myriad lényeken keresztűl, érzéki paradicsom, a mely inkább egy kicsapongásra szánt hely, mint egy szentélye az erénynek, a kint a poklok-nak tartva fenn, a mikor mi azt a földön eltörültük és a tétlen kegyesség apotheosisában győzedelmeskedő klastrom az égben! Szegény józan ész, szegény értelem egyaránt tehetetlen megérteni az öröklétet és megnyugodni a megsemmisülésen! Szegény lélek, mely telve az öröm, a szeretet, az öröklét vágyával, hasonlóképpen tehetetlen ezekről lemondani és felfogni egy boldogságot, a mely állandó!

És az evangelium? kérditek bizonyára. Nem fejti-e meg ezt a mysteriumot vagy nem nyujt-e kisebb-nagyobb vigasztalást! Bizonyára az evangelium itt is, mint a legnagyobb részében azoknak a kérdéseknek, a melyek rendeltetésünkre tartoznak, kiválóan jó szolgálatot tesz nekünk, mivel e földön élt legnagyobb erkölcsi öntudatra mutat. De itt is, mint talán egyebütt szükséges, hogy a betű s azok gyarlósága fölé emelkedve, a kik nekünk a nagy mester szavait hátrahagyták, az ő tanitásainak szellemébe hatoljunk be. Az első keresztények éppen ugy, mint a farizeus zsidók hitték a test feltámadását, a világnak közel levő végét és egy messiási uralom eljövetelét, melynek tartama nem volt szabatosan meghatározva. Meg voltak győződve, hogy a Messiás kevéssel keresztre feszíttetése után visszatér a földre, nem gyarló testi formában, hanem az Isten küldöttének teljes fényében és miután az élő vagy feltámasztott hivek segitségével megsemmisitette a pogányokat és a hitetlen zsidókat, megalapítja az ő országát Jeruzsálem-

ben, az utolsó itélet napjáig. Akkor a gonoszok a gehennára vettetnek és az igazak Istenhez jutnak.

Nem lehet feltünő, hogy az evangeliumban az apokalyptikus eszmék nyomaira találunk, a melyeket az első keresztények a zsidóktól örököltek. A Máté evangeliumában olvassuk, hogy Jézus kiosztván az uri szent vacsorát apostolainak, igy szólott: „Nem iszom többé veletek a szőlőtő nedvéből, mig nem együtt iszom veletek az én Atyám országában". Pál apostol több izben kinyilatkoztatja, hogy ő még élni fog, mikor az Ur visszajő és a halottakat feltámasztja. De más részről úgy az evangeliumban, mint a Pál leveleiben számos helyet találunk, a melyek egészen más felfogást mutatnak és sokkal szellemiesebb természetüek. Igy az apostol sem hiszi a testnek földi formájában leendő feltámadását, megdicsőült testről beszél, azaz olyanról, a mely felsőbbrendü elemekből fog állani, mint a mi földi testünk. Hasonlóképen Jézus is, mikor a farizeusok azt kérdezték tőle, hogy mi lesz annak az embernek a sorsa a más világban, a kinek itt hét felesége volt, azt mondja: „Az ember a feltámadással olyan lesz, mint az Isten angyalai az égben".

A nélkül, hogy az új testamentum helyeinek bővebb exegetikai magyarázásába bocsátkoznám, a mit mondok, abból megérthetik, hogy az evangeliumban és az apostolok leveleiben különböző felfogások vannak az embernek a halál utáni állapotáról; a miből az látszik, hogy Jézus azt egyáltalán nem fejtette ki. Az a bölcseség és meggondolás, a mely az ő tanitásait a metaphysikai vagy theologiai kérdéseket illetőleg jellemzik, Jézust valószinüleg visszatartották attól, hogy ezen pontra nézve határozottan nyilatkozzék. De ha ide vonatkozó tanitásait együttesen teszszük vizsgálódásunk tárgyává, akár a három első evangelium szerint, akár a nagyszerüen bölcselmi negyedik evangelium szerint, e tanulmányból két következtetést vonhatunk ki; egyik az örök életnek határozott, minden fentartás nélküli állitása s annak szellemies felfogása; másfelől a szükségképpeni lemondás arról, hogy a jövő életmódját ismertesse. És ezzel a két ténynyel meg kell elégednünk, ha a hit emberei vagyunk. Eltekintve a különböző iskoláktól, eltekintve a theologusok vagy methaphysikusok végnélkül változó szemlélődéseitől, ebből a két tényből meg lehet állitani a keresztény hit lényegét.

Mi keresztények hiszszük az örök életet, hiszszük azt erős és feltétlen hittel. A léleknek, annak az egyéni erélynek fennmaradását, a mely az embert emberré teszi, tudományos uton meg lehet magyarázni; a modern tudomány alapelve, az erő megsemmisithetetlenségének és folytonosságának elve szerintem kiváló bizonyitékot szolgáltat erre nézve mindazok számára, a kik nem határozottan materialisták. De az örök élet keresztény hite nem tudományos okoskodáson alapszik, ez lényünknek egy önkéntes állitása; ez az egész emberiséggel közös és lényünk mélyéből származó intuitio, különben hogy juthattak volna a hithez a vadnépek, a kiket külső okok soha se vezethettek volna hasonló eszméhez, a melynek a valóság annyira ellentmond, hogy terjedhetett volna el minden nép között durvább vagy finomabb, eszményi vagy anyagias, mystikus vagy rationalis formában; nagyszerü reménység, melyet az emberiség már akkor gagyogott, a mikor a természet könyvét csak betüzte, milliárd lelkek ismételtek, a kik szenvedtek vagy ezt hirdetve haltak meg és a mely fönséges hangulatban hangzik vissza a mi szivünkben is annyi század után. Ez benső meggyőződés, a mely ellenálhatatlan erővel uralkodik rajtunk nemcsak a halottas ágy mellett, a melyen szeretteink örökre elhunytak vagy a sirhantnál, melyben nyugosznak azok, a kik saját életünknek egy részét magukkal vitték, de mindannyiszor valahányszor mindennapi foglalkozásainkon felülemelkedve, rendeltetésünk mysteriumain elmélkedünk. Ez az a benső bizonyiték, hogy bennünk valamint minden élő lényben, legyen az bár mily kicsiny, van valami fensőbb a mi szerveinknél, az anyagnál, egy lehellet, egy értelem, egy lélek, egy vég-ok, egy ható elv — nevezzétek bárminek, a név nem bir fontossággal — van valami, a mi magáért létezik, egy isteni szikra, az öröklét elvének egy hajtása, a mely változhatik, átalakulhat, de a mely lenni meg nem szünhetik. Ez egy hitbeli tény, a mely hozzánk van nőve, a melynek igazsága kétségen kivül a bizonyitásnak is tárgya lehet, de a mely nem ezen a bizonyitáson nyugszik, hanem az öntudaton, a melyet magunkról birunk.

Lehet-e ennél tovább menni és az öröklétet fedező lepelnek csak egy kis csücskéjét is föllebbenteni? Itt — valljuk meg — látásunk elhomályosodik, tehetetlenségünk kitünik és a kik az örökéletről a legélénkebb bizonyitékát érzik is magukban,

több világosságot nem tudtak nekünk arról adni. A legszebb magyarázat, a melyet arról valaha kaptunk, a IV-ik evangelium nagyszerü szellemi nyilatkozata: „*Ez az örök élet, hogy megismerjenek téged az egyedül való igaz Istennek és a Jézus Krisztust annak, a kit te elküldöttél*", más szókkal, az örök élet itt e földön kezdődik, az örök élet az igazság megismerése, nem az igazságnak csupán csak értelmi megismerése, hanem az igazságnak birása, a közösség minden életnek elveivel és az Isten igéjéhez való ragaszkodás, a melynek az erkölcsi világban legfelsőbb kinyilatkoztatása a Jézus evangeliuma. Ez a végtelenségig kiterjesztése annak, a mi a legjobb, a legszebb és a legszentebb bennünk ismeretünk birodalmában, az egyedüli, a hol a megoldás elemeit kereshetjük. Ez az örökéletnek szellemies hirdetése, mivel másként azt nem is hirdethetjük, minden nap tapasztalván, hogy testünk porrá lesz, a melyből vétetett. Ez lényünknek felsőbb létéről való látomány, a melynek gyökérszálai a mi nyomorult földi létünkbe nyulnak, a melyen teljes erővel ragaszkodnak az igazsághoz, a fensőbb jóhoz, a lélek életéhez, az öröklét elvéhez és az ő kinyilatkoztatásaihoz a véges világban. Ez az élet teljességéhez való jutásunk, a melyet csak ritkán birhatunk a mi földi szervezetünk korlátai között.

Igen, vannak pillanatok életünkben, a mikor az idő és tér korlátait nem érezzük, a mikor elragadtatásunkban önmagunkon felülemelkedve, önzésünket levetkezzük, hogy teljesen beleolvadjunk az egyetemes életbe s annak életét éljük, mindazonáltal megtartva a mi külön életünkről való öntudatot. Vannak pillanatok, a melyek önmagukban felérnek egy örökélettel, az isteni gyönyörnek pillanatai, a mikor nem érezzük gyarlóságunkat, bününket, szenvedéseinket; szent pillanatok, a mikor lelkünk heve által a harmadik égig ragadtatva, a határtalan szeretettel érintkezik s egygyé leszünk a nagy egyetemmel, a mely visszasugárzik lelkünkben, szintugy, mint a hogy mi abba elmerülünk. Vannak szerencsés pillanatok, a mikor az igazság ellenállhatatlanul hatalmába ejt, áthat, a mikor a jó szeretete átalakit annyira, hogy ugy tetszik, mintha az saját természetünknek alkotó része lenne; vannak pillanatok, a mikor Isten kijelenti magát nekünk, mikor megismerjük őt, a mikor bennünk érezzük élni, mikor a világot betöltő világosság lényünk mélyéig beragyog; pillanatok, mikor az evangeliumnak

szeretetet, bizalmat, igazságot hirdető szavai nemcsak eszményül tünnek fel előttünk, a mely felé igyekszünk, hanem teljesen megvalósulnak életünkben.

De ezek a boldog pillanatok, a melyek minket fogékonyabbá tesznek az örök élet iránt, tünékenyek, mivel a tér és idő tudata gyorsan elragadja tőlünk. Tünékenyek, mivel szervezetünk nem úgy van alkotva, hogy hosszasan elbirja az örök életnek ezeket az elragadtatásait (gyönyöreit), a melyek felülhaladják jelen tevékenységi körét. Hasonlók ezek azon belterjes csillámokhoz, a melyek az északi sarkvidékeken egyszerre megvilágitják a hosszu éjet és a melyeket mint a közelgő hajnal jelét, és csak azoknak lehet üdvözölni, a kik a napot látták.

Véssük szivünkbe hálával és reménynyel ezeket a pillanatokat. De legyünk óvatosak, nehogy ezen szent elragadtatások és gyönyörök által leigáztassunk, a melyek beteges mysticismusba vagy őrjöngésbe sodorhatnak. Maradjunk emberi viszonyunkban; ne igyekezzünk megtudni azt, a mit Isten nem akart, hogy megtudjunk. Oh, kicsiny hitü emberek? ti látni és ismerni szeretnétek a halhatatlanság helyét, hogy azt higyjétek, hogy azzal a nyugalommal hajthassátok le fejeteket a halál álmára, mint a hivatalnok, a ki tudja, hogy az állam szolgálatában töltött évek után, nyugdijjal fog visszavonulni a szolgálattól. De mivé lenne akkor hiteteknek erkölcsi jellege? Ez egy egyszerü üzleti számitás lenne; erényesek lennétek a földön azért a jutalomért, a mit halálotok után meg kell kapnotok.

Mennyivel bölcsebb és vallásosabb ennél az evangelium tanitása: „*Az én Atyámnak házában sok hajlékok vannak*". De melyek ezek a hajlékok? Mi nem tudjuk s jó, hogy nem tudjuk, mert akkor az üdv munkája nem lenne egyéb, mint spekulatio. Az az ember, a ki csak azért cselekszi a jót, mivel az neki hasznot biztosit, nem valódi erkölcsi lény. Az evangelium arra tanit minket, hogy cselekedjük az Isten akaratát szeretetből, hogy részünk legyen a földön az Isten országában. Megigazulásra, ujjászületésre hiv fel, nem azért, hogy jó helyet szerezzünk magunknak a más világon, hanem hogy ezen a földön biztositsuk boldogságunkat és az Isten országát lelkünkben föltaláljuk.

A bánatnak adjátok-e hát magatokat és vigasztalhatatlanok lesztek-e azért, hogy az örök élet mysteriumait nem tudjátok

megfejteni? Ha igy lenne, ez azt mutatná, hogy nem tudjátok a magatokévá tenni sem az evangeliumot a maga igaz értelmében, sem a hitet a maga lényegében. Bizonyára az evangelium, ha azt kérdezzük, milyen lesz a jövő élet, igy felel: *ez titok*, de azt is mondja: *bizalom*. S az evangelium a maga egészében nem is egyéb, mint a bizalomnak egy nagyszerü nyilatkozata. Bizalom Istenben, a ki bölcseségénél fogva a mindenséget az ő teremtményei javára kellett hogy rendezze. Bizalom az ő irgalmában, a ki megbocsát a büneit megbánó és újjászületett bűnösnek! Bizalom a jónak és igaznak győzelmében a gonoszságnak és sötétségnek minden hatalma felett! Bizalom a jövőben arra nézve, a ki Istenben helyezte bizalmát és az ő akaratját teljesitette! És a mi rendeltetésünk mysteriumait illetőleg nektek ne lenne-e bizalmatok Istenben? De hát akkor hol van a ti keresztény hitetek!

Oh, jól tudom, hogy vannak az életben oly körülmények, a mikor a fájdalom elszoritja a keblünket és a bizalom hangja a sóhajokba folytódva ajkunkon elhal. Talán senki sincs közöttünk, a ki ne lett volna oly kinos helyzetben, a mikor örökre válnia kellett valakitől, a kit leginkább szeretett, hogy életét adta volna azért, hogy a jövő életről bizonyos legyen. A fejünk felett kitört vihar pusztitó dühében kitépi, töri a százados tölgyet, mint a fák galyain most nyilt virágokat. De ha a nap elrejti magát a sötét fellegek mögé, ki gondolja azt, hogy többé nem fog felragyogni! Bizalmatokat elvesztettétek hitetekben, meginogtatok a fájdalom csapásai alatt. Térjetek magatokhoz az evangelium árnyékában; alázzátok meg magatokat és imádkozzatok. Ha szivetek nem fordult el az evangeliumtól, az isteni bizalom, mely az embernek fiát lelkesitette, a ti lelketekben is feltünik, mint a nap a vihar után és a fájdalom által megszentelődve, hitetek még erősebb lesz.

A szenvedésektől elgyötört gyermek anyja karjai között sirva, szenvedéseit neki tulajdonitja, mintha az nem használná fel a neki adott legnagyobb hatalmat s nem igyekeznék őt meggyógyitani, de mikor karjain elringatva s keblének melegén lecsillapitva, fáradt pilláira száll az álom, még egyszer felnyitja szemeit, mielőtt a jóltevő álomba merülne s utolsó pillantásában az anyai jóság iránti bizalmát fejezi ki. Istennel és az örök élettel szemben mi is csak oly tudatlanok,

oly tehetetlenek vagyunk, mint a szegény kis gyermek földi léte kezdetén. Mikor az ő kebelén elnyugszunk s szeretteinket itt hagyjuk, legyen a mi utolsó szempillantásunk is a bizalomnak egy szempillantása s utolsó szavunk a mester szava: „*Atyám, a te kezeidbe ajánlom az én lelkemet!*"

(Francziából.)

FERENCZ JÓZSEF.

A calvinismus.

IV—VI.[1]

Új fejezet, ezzel bizonyos tekintetben új hang s az eddiginél sokkal határozottabb irány kezdődik a Kálvin könyvében. Eddig is láttuk távolról a vészteljes felhőket, hallottuk a távoli menydörgés moraját. Most azonban fejünk felett van a vihar s szemeink előtt czikáznak a villámok. Az a polemikus hang, mely eddig is lépten-nyomon megnyilatkozott, itt sokkal határozottabb alakot ölt. Az a törekvés, mely az ellenfél állitásainak megczáfolására igyekezett, most már annak teljes megsemmisitését tüzte ki czélul.

Vajjon mi idézte elő ezt a szemmel látható változást? Egyes theologiai irók (Köstlin, A. Pierson) úgy magyarázzák, hogy már az Institutio első kiadását egy korábbi munka új átdolgozásának tüntetik fel. E szerint az eredeti alapmunka az első III. fejezet volt. Az utolsó három fejezet későbben, mint függelék, úgy csatlakozott hozzá. Ezért eltérő annak a hangja, nyelvezete, methodusa s ezért nem lehet tisztán az előzőkkel való összefüggését megállapitani. Az új hangot és irányt pedig azért vette fel az iró, mert időközben az újrakeresztelkedés és a társadalmi rend felforgatásának a vádja emeltetett a protestansok ellen. Igy tehát a három utolsó fejezet tisztán a vádak ellen való védelem czéljából keletkezett volna. *Stähelin* már a sacramentumokról szóló IV-ik fejezetet is az előzőkkel összefüggésbe hozza s csupán a két utolsó fejezetet tekinti helyi és idői jellegüeknek. *Nagy Károly* a tartalom után indulva, az egész művet három fejezetre osztja. I. „A törvény és a hit" (az 1—2. fej.) II. „A kegyelmi eszközök" (a 3—5. fej.). III. „A ker. szabadságról" (a 6. fej.).[2] Ilyen felosztás mellett a mű határozottan

[1] Az I—III-at l. Ker. Magvető 1904. évi folyamában.

[2] „Kálvin theologiája" 19—20 l.

rendszeresebb alakot nyerne. Azonban még mindig fennmarad a kérdés: mi az oka a IV-ik fejezettel kezdődő hang- és irányváltozásnak? Ezt az okot kereshetjük a sacramentumokkal való szertelen visszaélésekben, a protestantismus ellen megindult nagyobb mérvü üldözésekben és a vádak határozottabb alakjában, vagy végül abban a különös nyomatékban és sulyban, melyet Kálvin a sacramentumok helyes felfogására és gyakorlatára helyezett. Hiszen maga mondja, hogy ezekről „határozottan tanfogalmat adni, különös nagy érdekünk". Bármi legyen az ok, annyi bizonyos, hogy dogmatikai szempontból igen lényeges a sacramentumokról való felfogás s e nélkül a calvinismus ismertetése teljes nem lehetne.

IV. A sacramentumokról.

Az ős keresztény egyház támaszkodva az apostolok gyakorlatára, ragaszkodva a Máté 28 r. 19. v.-ben foglalt parancshoz, melyet föltétlenül hitelesnek tartott és követve Jézusnak a páscha estéjén végrehajtott jelképes cselekedetét: hiven gyakorolta a keresztséget és urvacsorát. Ez a kettő az ős keresztény cultus-cselekmény. Az első kifejezte azt a tényt, hogy a megkeresztelt a keresztények életközösségébe lépett, az utolsó pedig egyszerüen a Jézus halálára emlékeztető cselekedet volt.

Azonban a hierarchiai szellem ébredésével el kezdették veszíteni egyszerüségüket. A milyen mértékben erősbödött és terjedt az a szellem, olyan mértékben borult valamely mystikus homály a kereszténység egyszerü szertartásaira is. Ugyanis a hierarchiai érdek azt követelte, hogy mindent, a mit a papság kezel, bizonyos titokteljes sötétség boritson. Igy sokkal biztosabban lehet uralkodni a lelkeken. A nevezett érdek befolyása alatt úgy a keresztség, mint az urvacsora mysteriummá változott, melyekben az isteni kegyelem különösképpen müködik. Már a scholastikus íróknál úgy vannak feltüntetve e cselekmények, a melyek ex opere operato, tehát az egyszerü végrehajtás által hatnak az emberre.

A hierarchiai szellem, a kereszténység két ős-szertartását nemcsak hogy kiforgatta eredeti jelentőségéből, hanem a mysteriumok számát is megszaporitotta, hogy a kereszténységet

annál inkább magához lánczolhassa. A két szentség mellé még öt sorakozott, u. m. a bérmálás, a gyónás, a házasság, az egyházi rend és az utolsó kenet s igy számuk hétre szaporodott. Augustinusig még csak öt mysterium, vagy a mint a Vulgata nyomán nevezték, sacramentum volt. Aquinói Tamás „Summa Theologiae"-jában már mind e hét le van vezetve s a scholastikai tanfogalommal ellátva. Ha egyéb tekintetben szigoruan ragaszkodott volna is az egyház a Jézus rendeleteihez; de a sacramentumokkal való visszaélései által, melyekkel azokat mind meg annyi opus operatummá változtatta s a lelkeken való uralomra használta, megérlelte és előkészitette a reformatiót.

A reformatorok egyetértettek abban, hogy a sacramentumok száma az ős-egyház gyakorlatának megfelelően kettőre szállitandó. Azonban úgy a keresztséget, mint az urvacsorát illetőleg különböző nézetben voltak, s különösen az utóbbi nagy és heves harcznak lett az oka és forrása. Nem tartozván ide a Luther és Zwingli felfogása, mi a Kálvin nézeteit ismertetjük röviden.

Mi a sacramentum? „A sacramentum *külső jegy*, a mi által az Úr, az ő irántunk való jó akaratát szemünk elébe állitja és megpecsételi a mi gyenge hitünk támogatására." Vagy másképpen: „Isten kegyelmének előttünk külső jegy által nyilvánvalóvá lett bizonysága." Ezt nem úgy kell érteni, mintha a sacramentum az Isten kegyelmét biztositaná a mi számunkra. Az Isten kegyelme minden ilyen külső biztositék nélkül is megmarad. Azt kell tehát értenünk, hogy a sacramentum *minket* biztosit Isten kegyelméről s a szellemi dolgokat a mi gyengeségünk miatt érzéki formában szemlélteti. Olyan a sacramentum, mint a „pecsét" az okmányokon, vagy mint az „áldomás" a szerződéseknél. Az Istennel való „szövetség jegye." Augustinusszal „látható igének" is nevezhető. Hasonlattal élve úgy tekinthetők, mint „hitünk oszlopai", vagy pedig mint „tükrök", melyekben Isten kegyelmének reánk kiáradó gazdagsága szemlélhető. Czéljaikra nézve úgy is tekinthetők, mint „gyakorló eszközök", melyek által az Úr népének hitét gyakorolni és megerősiteni akarja. Ilyen értelemben a sacramentum annyi, mint „vallásos cselekmény."

Látni való ezekből, hogy Kálvin igen nagy súlyt fektet arra, hogy a sacramentumok lényegét, czélját és erejét a lehe-

tőleg megvilágitsa. Kettős oka volt erre. Egyfelől el akarta kerülni annak a látszatát, mintha a korában feltünt radikális iránynyal egy gyékényen árulna, másfelől pedig meg akarta győzni olvasóit a kath. felfogás tévelygéseiről. E közvetitő álláspontról részletes polemiába bocsátkozik ugyanazokkal, a kik a sacramentumokat „erejüktől megfosztják", mint azokkal, a kik azoknak valamely „titkos erőt" tulajdonitnak.

Hány féle sacramentum van? A hagyomány hetet őriz. A kath. egyház ragaszkodik e hagyományhoz. Jézus azonban csak kettőt rendelt. Az ó-testamentum is csak kettőre útal. Ez a kettő elég is. Az egyik a keresztség, a másik az úrvacsora. Az első a „megtisztulásnak", az utóbbi a „megváltásnak" a sacramentuma. A viz jelképezi a megtisztulást, a vér az elégtételt. A Krisztus oldalából a kereszten folyt „viz" és „vér" is e kettőre mutat.

A keresztségről, szólva mindenek előtt annak a czélját határozza meg Kálvin. Kettős czélját látja a keresztségnek. Az először a „mi hitünknek", másodszor „az emberek előtt való vallástételünknek" szolgál. A mi az elsőt illeti, háromféleképpen támogatja a keresztség a mi hitünket. Első sorban megerősit abban, hogy „büneink úgy meg vannak bocsátva, úgy el vannak törölve és feledve, hogy azokról Isten soha többé nem emlékezik meg." Éppen ezért Kálvin szerint felületesen gondolkoznak a keresztségről úgy azok, a kik azt csupán külső ismertető jegynek tartják, mint azok, a kik annak hatályát csak az eredendő bűnre terjesztik ki. Másodszor az által szolgálja a keresztség a mi hitünket, hogy megmutatja „a Krisztusban való megöldököltetésünket és a benne való új életünket." Ez azonban korántsem azt teszi, mintha a keresztség teljesen kiragadna az eredendő bűnből és romlott állapotunkból s eredeti természetünk tisztaságát és tökéletességét helyreállitaná. Hanem azt jelenti, hogy a keresztség bizonyosokká tesz arról, hogy a kárhozattól, melyet minden szülött megérdemelne, meg vagyunk szabadulva, mert Isten a maga irgalmából a hivők fonák és romlott lelkét a „tulajdonitás folytán" igazaknak tekinti. Harmadszor a keresztség a mi hitünket megerősiti arra nézve, hogy mi „a Krisztussal anynyira egygyé lettünk és összeforrottunk, hogy az ő minden jótéteményeinek részesei vagyunk".[1]

[1] I. m. 185—192 ll.

A másik czélja az a keresztségnek, hogy általa nyilvánosan fejezzük ki és valljuk be, hogy mi az Isten népéhez akarunk számláltatni, vagyis a keresztény egyháznak tagjai kivánunk lenni.

Ezekben megismervén a keresztség czélját, az a kérdés, hogy miként lesz annak reánk nézve kivánt foganatja? Úgy tekintsük, mintha „Isten kezéből" vennők. A ki kiszolgáltatja, az csak közvetitő. Hatása és ereje nem függ annak a személyétől, a mint a donatisták tanitották s az ujrakeresztelkedők hiszik. Egy dolog kivántatik meg, t. i. hogy „hittel" fogadjuk. Hit nélkül nincsen ereje és hatása.

Itt eljutottunk ahoz a kérdéshez, a mely úgy Luthernek, mint Kálvinnak nagy gondot okozott, t. i. hogy ilyen feltétel mellett mennyiben jogosúlt a *gyermek-keresztség*? A logika szigoru törvényei szerint az első keresztények gyakorlatához: a felnőttek kereszteléséhez kellett volna visszatérni, a mint ezt Dávid Ferencz nem irtózott kimondani. Azonban a korábbi reformatorok a kereszténység egy ősi, szép szokásáról nem tudtak volna lemondani, de nem is akartak; mert ezzel az eretnekség vádját méltán zudithatták volna fejükre s e mellett a gyülölt ujrakeresztelkedők táborába jutottak volna. Ezeknek kikerülése czéljából Luther kész volt a hagyományos felfogást hivni segitségül s a szent lélek titkos közreműködésére hivatkozott a keresztségben. Kálvin pedig meglehetős sajátságos logikával bizonyitani igyekszik, hogy az Isten már a kis gyermekeknek adhat hitet, vagy legalább annak valamely „előizét". Azonban ő maga is érzi, hogy ez nem elég kielégitő magyarázat s kisegitő eszközképpen szintén hivatkozik az Isten „rejtett tanácsaira".[1] Mi megvalljuk, hogy minket az ő álláspontja mellett nem tudott meggyőzni a gyermek-keresztség jogosultságáról.

Sokkal világosabban és szabadabban nyilatkoznak az újabbi ev. ref. hittani irók: „A keresztség vize nem mossa el a megkeresztelt bűnét, hanem csak jelzi, hogy meg fog tisztulni bűnéből, ha hisz a Jézusban és tanitásai szerint él". A keresztség csak külső jegye annak, hogy a gyermekek már csecsemő korukban külsőleg az egyház tagjai közé bevétetnek. Lelkileg pedig csak akkor lesznek az egyház tagjai, ha a Jézus tudo-

[1] I. m. 197. l.

mányát elfogadják s a szerint élnek.[1] „A keresztség nem adja a bűnbocsánatot“, hanem csak bizonyossá teszi a megkereszteltet, hogy ha hiszen, bűnbocsánatot nyer“.[2] Éppen azért a keresztséget magában véve nem tartják teljesen befejezett szertartásnak, hanem csak egy feltételes cselekménynek, mely a *confirmatio* által nyer teljes befejezést. A keresztségnek ilyen értelmezése egy nagy lépést jelent az első keresztények gyakorlatához. Csak az a különbség, hogy a mig hajdan a tanitás megelőzte a keresztelést, addig ma ez előzi meg amazt. Hatása azonban ugyanazon föltételtől függ s igy a kath. elem ki van küszöbölve belőle.

A Krisztus által rendelt másik sacramentum az *urvacsora* vagy *eucharistia*. Ennek helyes értelmezése is sok gondot okozott a reformatio idejében. A katholikusok ragaszkodtak az átlényegülés csodás tanához. Luther sem tudta levetkőzni a neveltetésével beleoltott szellemet. Ő is a kenyér és a bor szine alatt a valóságos testet és vért látta. Zwingli korát meghaladó értelemmel csak külső jelképet látott a kenyérben és borban. Kálvin e két látszólagos szélsőség között foglalt helyet. Ő nem azt a kérdést vizsgálta, hogy a kenyérben és borban mi módon van jelen a Kr. teste és vére, hanem, hogy e sacramentum jegyei miként szolgálnak a mi üdvünkre? Felelete ez: „Valamiképpen a kenyér a mi testünknek életét táplálja, meg- és fentartja: azonképpen a Krisztus teste a mi lelki életünknek eledele és fentartója“. És „a micsoda haszna van a bornak testünkre nézve, ugyanazt eszközli nekünk lelkileg a Krisztus vére“.[3] A kenyér és a bor tehát nem pusztán külső jegyek, hanem lelkünk táplálására szolgálnak. De másfelől ez a sacramentum erős bizonyiték a mellett, hogy mi a Krisztussal annyira egygyé lettünk, hogy mindazt, a mi az övé, a miénknek mondhatjuk. Az ő élete, gazdagsága, halhatatlansága, istenfiusága a miénk, mert „érettünk“ töretett meg a teste s ontatott ki vére. Miképpen adatik hát e sacramentumban a Krisztus teste és vére? E kérdés eldöntésénél tudnunk kell, hogy a sacramentum „lelki dolog“, mely lelkünket táplálja. Természetileg nem vehetjük, mert irva van, hogy Krisztus menybe ment.

[1] Kis József: Ker. hit- és erkölcstan. Pápa, 1902. III. kiad. 47. l.
[2] Kovács L. és Gergely K. „Ker. hittan“. Debreczen, 1892. 44. l.
[3] I. m. 201. l.

A test pedig helyhez van kötve. Mindenütt jelenvaló test nincsen. Ha a Krisztus teste a menyben van, mi nem vehetjük a földön. Azonban Jézus uralkodik. Ereje mindenütt nyilvánul. Látszik e földön és övéi táplálásában és őrizetében éppen olyan fokban, mintha testileg közöttünk volna. Ilyen értelemben veszszük az urvacsorában a Krisztus testét és vérét. Tanalakban kifejezve: „igazán és hatékonyan; de nem természetileg". Ez azt teszi, hogy „nem maga a test lényege vagy a Krisztus igazi és természeti teste adatik nekünk; hanem mindazok a jótétemények, a melyeket Krisztus nekünk az ő testében megszerzett". Ilyen értelemben egygyé teszi ez a sacramentum mindazokat, a kik jegyeiben részesülnek: szeretetre, békességre és egyetértésre buzditja. Ezért nevezi már Augustinus a szeretet kapcsának.

Ezekben megismervén az urvacsora lényegét és fontosságát, az a kérdés, hogy miképpen kell az Ur asztalához járulni? Tévednek azok, a kik azt hiszik, hogy az Ur asztalához csak a „kegyelem állapotában" levő, az az teljesen bűntelen emberek járulhatnak. Ez esetben minden ember el volna zárva az urvacsorától, mert teljesen tiszta senki sincs közöttünk. Különben is az a betegeknek orvosság, a bűnösöknek vigasztalás. Csak az a fő, hogy „hittel", „szeretettel" és „alázatossággal" vegyük a jegyeket, melyek a mi életünk táplálóivá lesznek. Nem kevésbbé tévednek azok is, a kik elégségesnek tartják egy évben egyszer venni urvacsorát. Sőt az urvacsora czéljából önként következik, hogy annál jobb, minél gyakrabban élhetnek a keresztények vele. Isten igéje s a Jézus rendelete ellen cselekesznek azok is, a kik az egyik jegyet minden ok nélkül elvonják a hivőktől s csak egy szin alatt szolgáltatják ki az Urvacsorát.

De a tévelygés tetőpontját akkor érte el, a mikor az urvacsora helyett a *misét*, mint „engesztelő és elégtevő" áldozatot állitották a világ elé. Itt Kálvin részletes és beható polemiába bocsátkozik a misézőkkel. Nem válogatja a szavakat, nem mérsékli a hangot, hogy annál nagyobb erővel küzdhessen ez „undok tévelygés" ellen, a mely csaknem az egész világot elvakitotta s a mely szégyent és gyalázatot hoz a Krisztusra. Nem követhetjük Kálvint a harcz terére, de az elmondottakból is világos az urvacsoráról való felfogása.

A keresztség és urvacsora a két igazi sacramentum. Ezeket emberi találmányokkal meghomályositani nem szabad, mert eredeti alakjukban felelnek meg valódi hivatásuknak. Vagy a mint Kálvin mondja: „Mennyivel fényesebben tükröződik vissza ezekből Isten dicsősége s a lelki vigasztalásnak édessége, mennyivel nagyobb mértékben árad a hivőkre, mint azokból a fagyos és szinházias haszontalanságokból, a melyek semmi egyébre nem valók, csupán csak arra, hogy a bambán bámészkodó nép érzékeit megcsalják".[1]

V. *A hamis sacramentumokról.*

Kálvin, miután a két igazi sacramentumot eredeti rendeltetésének visszaadni igyekszik, a kath. egyház által gyakorolt többi ötnek a hamis voltát bizonyitja alapos készültséggel az előbbi kiméletlen hang megtartásával. Azonban — bár ma is szivesen olvassuk az egyházi visszaélések ellen folytatott emez elkeseredett harczot — mivel e fejezet részletezését az idői viszonyok követelték s mivel magával a calvinismussal szorosabb összefüggésben nincsen: a hamis sacramentumok ismertetését mellőzzük.

VI. *A keresztény szabadságról, az egyházi hatalomról és az állami kormányzásról.*

Már első tekintetre nyilván látszik a czél, melyet Kálvin e fejezettel elérni akar. Elvi kérdések tárgyalásába mélyebben itt nem bocsátkozik. A kérdéseket teljesen gyakorlati szempontból tárgyalja. Megnyugtatni az egyháztól elszakadt protestans lelkiismeretet; megjelölni az egyházi hatalom körét és határát; megadni az államnak is azt, a mi az államé: ezt a hármas irányu feladatot tette még nélkülözhetetlen sürgössé az iróra nézve az idő és alkalom. Ezek közül dogmatikai szempontból különösebb figyelmet az első érdemel, vagyis mi volt a Kálvin felfogása a ker. szabadságról? Szerinte ez a szabadság nem az Isten iránti engedetlenségben és zabolátlan szabadosságban áll, a mi által felforgattatnék minden rend és mértéktartás. S ha ilyenek is fordulnak elő a szabadság czime alatt,

[1] I. m. 237. l.

azért nem kell sem nekünk lemondanunk róla, sem másokat megfosztani tőle, hanem ismernünk kell annak a körét és határát. A ker. szabadság három alkotó részből áll. „Az első: hogy a hívőknek lelkiismerete, midőn az ő Isten előtt való megigazulásuknak alapját tevő bizodalmat keresi, magát a törvény fölé helyezze, annak fölébe emelkedjék és a törvény igazságát merőben elfeledje".[1] Ez azt teszi, hogy senki se bizzék a törvény cselekedeteiből származó megigazulásban s azért a törvénynek rabja ne legyen, hanem azon fölülemelkedve, nyugtassa meg lelkiismeretét a Krisztus érdemén alapuló isteni kegyelemben.

A ker. szabadság második alkotó része az, hogy „a lelkiismeret ne a törvény kényszeritő szükségéből engedelmeskedjék a törvénynek, hanem magának a törvénynek járma alól fölszabadulva, az Isten akaratának önként engedelmeskedjék".[2] Már pedig, a mig a lélek a törvény hatalma alatt van, addig úgy elfoglalja a félelem és remegés, hogy teljes örömmel Istennek nem engedelmeskedhetik. Ezért kell, hogy a törvénytől ment, teljes szabadságot élvezzen. A kik a törvény alatt vannak, azok olyanok, mint a „szolgák", kik félelemmel közelitenek urokhoz, ha mindent, a mi reájok bizatott, el nem végezhettek. Ellenben, a kik a törvény járma alól megszabadultak, azok olyanok, mint a „fiak", a kik fél-munkával is bizalommal közelednek atyjukhoz abban a tudatban, hogy az már készségüket és engedelmességüket is szivesen fogadja.

A ker. szabadság harmadik alkotó része: „hogy azokra a külső dolgokra nézve, a melyek önmagukban közömbösök, a lelkiismeret által magunkat Isten előtt semmiképpen megkötve ne tartsuk abban, hogy tetszés szerint most tegyük, majd mellőzzük".[3] Azaz az üdvösségre közömbös dolgokban, mint az étel, ruházat s az ünneplés külső módja, hagyjuk meg a lelkiismeret teljes szabadságát. Azonban mindeniknél óva int, hogy egyik oldalon se menjünk tulzásba s a szabadságot „fonákul" ne magyarázzuk. Szóval úgy éljünk szabadságunkkal, hogy a hitben még erőtleneknek botránkozást ne okozzunk; de már a farizeusi gőggel szemben érvényesitsük jogainkat.

[1] I. m. 337. l.
[2] I. m. 338. l. — [3] I. m. 341. l.

Szól még Kálvin az egyházi hatalomról, melyben történelmileg mutatja ki, hogy az egyház igazi hivatása a „tanitás". Ezzel szemben kiméletlenül ostorozza az egyház ama tulkapásait, melyekkel világi hatalmat és a lelkiismereten való uralkodást akar magának biztositani.

Végül az állami kormányzás czime alatt részletesen foglalkozik annak három tényezőjével u. m. a *felsőséggel*, mely a törvénynek az őrállója, a *törvényekkel*, melyek szerint az előbbi a hatalmat gyakorolja, és a *néppel*, a mely a felsőségnek engedelmességgel tartozik. E fejtegetéseivel teljesen tisztázza a reformatiót az anarchia vádja ellen: de másfelől a felsőségnek is a keresztény szempontot figyelmébe ajánlja s a törvények alkotásánál és végrehajtásánál is ennek a szellemnek az érvényesülését sürgeti.

Ezekben kivántuk bemutatni a calvinismus alapelveit, a mint azok először nyilvánosan megjelentek. Igyekeztünk a lehető tiszta és hű képet adni annak a férfinak vallásos gondolkozásáról, a kit még ma is a keresztények egy része szellemi vezérének tart. A mint már megjegyeztük, az alapelvek itt még nincsenek tudományos rendszerbe öntve, s ha ebben az alakjában marad a Kálvin műve, akkor bizonyára nem gyakorolta volna azt a nagy hatást a protestans tudományos theologiára, a melyet későbbi határozott rendszerével gyakorolt. Azonban ez is elénkbe tárja a Kálvin gondolkozását, s a kereszténység főbb igazságairól való nézetét. Az egyes kérdések tárgyalásánál megtettük észrevételeinket. Most általában is be kell vallanunk, hogy a Kálvin világa nem a mi világunk. Fölcsillámlik ugyan nála itt-ott a szabadabb szellem sugára; de azt azonnal elhomályositja az eretnekség terhes vádjától való félelme. Észrevehetően keresi mindenütt a multtal való összeköttetést s a radikális iránynak határozott ellensége. Mind a kétféle veszély ellen védi a kereszténységet, s ezért egy középponti állást foglal el. Igy ha a protestans gondolkozást egy időre meg is kötötte s a haladás útján föltartóztatta; de másfelől a szétáradó gondolatokat tömöritette, a hamis vádakat eloszlatta, a helyzetet tisztázta, s ez által a reformatiónak nagyobb erőt és határozottabb irányt kölcsönzött. De éppen ez mutatja, hogy Kálvin a saját kora nyelvén a saját kortársaihoz szólott. Bármilyen éles megfigyeléssel s mély belátással rostálta a mult hagyo-

mányait; de e munkában a kor igényeit és a helyzet által teremtett szükséget tartotta szem előtt. A jövővel nem sokat törődött, sőt útját vágta minden a messzi jövőbe szárnyaló törekvésnek. Ezért ütközött össze Servéttel, s ezért homályositotta el Zwinglinek sokkal szabadabb irányú szellemét. Azonban a fejlődés ösztönét nem tudta kiirtani az emberiség lelkéből. Sőt a történelem folyamán az ő tudománya a haladásnak egyik lépeső-foka lett. Azért azok, a kik a világot még ma is a Kálvin gondolkozása szerint óhajtanák berendezni, nem számolnak azzal a nagy úttal, melyet az emberiség utána, vallási tekintetben is megtett.

De bármennyire állott Kálvin kora szellemének a befolyása alatt; bármennyire legyen idegenszerü előttünk az ő gondolkozásmódja, s gondolatainak a kifejezése; bármennyire hidegen hagyja a mi lelkünket a vallásnak általa körvonalozott alakja: a vallásnak igazi lényege: az Istentől való függés érzete minden sorából kiragyog. És bárhova fejlődjék az emberiség, bármilyen irányt vegyen haladásunk: a történelem mindig úgy fogja elénk állitani Kálvint, mint a kereszténység hős korának egyik kimagasló alakját, ki nagy erővel és számitó körültekintéssel segitett lerázni az emberiség lelkéről Róma türhetetlen igáját. S ha a harcz hevében sokszor túlságba ment, s a keresztényi szellemmel, melyet fölszabaditani akart, ellentétbe jött: azt elfeledjük; de erényeit készséggel méltányoljuk. Ama nagy küzdelem terméke, az Institutio, s mint ilyen mindig számithat a protestans világ figyelmére és érdeklődésére. A magyar prot. irodalmi társaság tehát jó szolgálatot tett, a midőn Kálvint magyarúl is megszólaltatta. A forditó pedig eléggé nem méltányolható munkát végzett, a midőn a nehézségeket legyőzve, az eredeti gondolat-alakok megtartásával is érthetővé tudta tenni a Kálvin sajátságos irályát.

Vári Albert.

Virágok, melyekkel Jézus diadalát neveljük.[1]

(Alapige: Ján. 12 r. 12—13 v.)

Egy nagyszerű szenttörténet képe tárúl fel lelki szemeink előtt e pillanatban: Jézus diadalmenete, melynek dicsősége a kereszt kinszenvedései közt éri el azt a magaslatot, mely a halhatatlanság koronájával ékesiti.

Ma a keresztény világ egy része a Jézus diadalmenetének emlékezetére szentel ünnepet, midőn Jeruzsálembe nagy dicsőséggel bevonúlt, hogy ott prófétai pályájának, váltságunk érdekében, hátralevő áldozatait bevégezve, lelkiországa kiralyi méltóságát örök időkre elfoglalhassa.

Az ezernyi ezerekre menő *sokaság, mely a husvét ünnepére jött vala, hallván, hogy Jézus Jeruzsálembe jön: vőn kezébe pálma ágakat és eleibe menvén kiálta: Hozsánna! áldott az Izraelnek ama királya, ki jött az Úrnak nevében.*

Mig ellenségei halála felett tanácskoztak, mig titokban a keresztet faragták, melyen az üdvösség fejedelmét megfeszithessék: *a Jézust tisztelők* hozsánnával, pálmaágakkal, virágokkal járulnak elébe, hogy hódolatukat, tiszteletüket kimutathassák.

Úgy-e, úgy-e keresztény testvéreim, mint Jézusnak nem ellenségei, hanem igaz hivei, feljövétek ti is e szent napon, hogy Jézus diadalmenetéhez csatlakozzatok, hogy az őszinte tisztelet, szeretet és *hodolat virágait hintsétek útjára, és hozsánnát kiáltsatok Izrael ama királyának, ki lett minekünk Istentől — igazság, szentség és váltságunk.*

Minő virágokkal járúlhatunk Jézus eleibe, melyek előtte kedvesek lehetnének? Éppen e kérdésre akarok Isten segedelmével megfelelni. Mig azért röviden szólanék: ajándékozzatok meg a ti szokott becses figyelmetekkel.

[1] Egyházi beszéd, virágvasárnapon, confirmandusok felavatásakor.

I.

Mi a mezők kedves virágaival még nem járúlhatunk a Jézus eleibe. A tavasz még a déli tájakon vesztegel, — hozzánk majd később köszönt bé virágkoszorúival. Pálmafák sem virúlnak hazánkban, de Jézus, mint a lelkek fejedelme, nem is ilyen virágokat vár mi tőlünk, hanem várja ama virágokat, melyeknek égi magvait szent tudományával lelkünkbe hintette, mint magvető, melyeknek virúlata és illata előtte legkedvesebb.

És már ilyen virág: *a hit virága!*

Mint egykor Jéruzsálembe, úgy jön mi hozzánk is a megváltó a husvét szent ünnepére, — jő az ő feltámadásában, a kegyelem jegyeiben, hogy abban részesülve, új életre támadjunk, hogy éljünk többé ne mi, hanem az úr Jézus éljen mi bennünk.

Ha Izrael a Jézust, mint földi fejedelmet üdvözölte, mi, a kik már tudjuk, hogy az ő országa nem e világból való, — mi a kik már úgy ismerjük őt, mint a lelki élet fejedelmét: illő, hogy lelki élettel, a hit virágaival siessünk eleibe.

Nemcsak jön, hanem már itt van mi közöttünk . . . „hiszen a hol ketten, vagy hárman az ő nevében összejövünk, velünk van ő világ végezetéig . . .“ Nem halljátok-é az ő szelid szózatát: „jőjjetek én hozzám mindnyájan, kik megfáradtatok és megterheltettetek és én megnyugtatlak titeket . . .“

Menjünk, siessünk a mi megváltónk eleibe! csatlakozzunk az ő diadalmeneteléhez, neveljük az ő dicsőségét a mi hódolatunkkal; tegyük zsámolyára a hit virágait, melyeket az ő szent tudománya nevelt sziveinkben. Mutassuk ki, bár e napokban, hogy „szeretjük az Istent teljes szivünkből, teljes lelkünkből, teljes elménkből és minden erőnkből. Szeretjük embertársainkat, mint magunkat, szeretjük még ellenségeinket is.“ Bánjuk meg bűneinket: szálljunk magunkba és térjünk meg. De nemcsak szóval kiáltsuk Uram! Uram! hanem jó cselekedetekben mutassuk ki a mi igaz hitünket, mert a hit jó cselekedetek nélkül semmit se ér.

Ez a töredelmesség, ez a bűnbánat, ez a megtérés: a hitnek igaz virága; a jó cselekedet pedig annak gyümölcse . . . Ezt a gyümölcsöző virágot fogadja a Jézus legkedvesebben mi tőlünk.

II.

Kedves az Úr előtt továbbá, ha nemcsak magunkat szenteljük nékie hitünkben és hitünk által, *hanem a mi gyermekeinket is, mint élő virágokat* . . .

A Jézus anyaszentegyháza, csak úgy lesz nagy, dicső, ha nyomdokainkban egy erőteljes nemzedéket nevelünk, kik tudjanak tenni, munkálni és áldozni annak érdekében, mint hitelődeink cselekedtek . . .

A templomok, iskolák s más erkölcsi intézetek: mind-mind a hívek áldozatkészségével létesültek s létesülhetnek. A gyermekek a jövendő emberiség reményvirágai. Övék a jövendő!

Az emberiség jövendője tehát olyanná lesz, a milyenné gyermekeinket neveljük. Az erkölcsi intézetek fejlődése, vagy bukása, tőlük függ! . . .

A ki tehát igazán szereti Istenét, hazáját és anyaszentegyházát, szivvel lélekkel arra törekszik, hogy gyermekei nevekedhessenek testben, lélekben, Isten és emberek előtt való kedvességben.

Nem elég tehát magunkat hitünkben és hitünk által a Jézusnak szentelni, hanem gyermekeinket is, mint élővirágokat a Jézusnak kell teljesen átadni. A Jézusnak adhatjuk, szentelhetjük gyermekeinket a keresztséggel, a hitben való neveléssel és jó példaadásainkkal . . . *Ti szülők! úgy fényljék* annak okáért *a ti világosságotok, hogy azt látván gyermekeitek — dicsőithessék a mennyei Atyát.*

Maga Jézus mondja: *ne tiltsatok el a gyermekeket tőlem, hagyjátok, hogy jőjjenek én hozzám, mert ilyeneké a mennyeknek országa.*

Higyjetek nekem: bármily tudományos nevelést adjatok is gyermekeiteknek, ha a hitet elhanyagoljátok, mindent elhanyagoltatok.

Az önbizalmat, a kitartást, a jellemet, a munka és emberszeretetet egyedül csak a hit adja meg. A hit ama tűzoszlop, mely vezérünk lehet az élet bujdosásának sivatagán. Ez ama manna, mely lelki éhségünket a megpróbáltatás napjaiban — megelégitheti. Ez ama hüsitő forrás, mely az eltikkadt vándornak üditő cseppekül kinálkozik. Szóval: *a hit az örökéletnek kenyere és itala, melyből a ki eszik és iszik, meg nem éhül és meg nem szomjuzik.*

A ki ily nevelést ad gyermekeinek, a ki a Jézusnak szenteli, mig egyfelől a Jézus dicsőségét, diadalmenetét neveli, – másfelől a jó nevelésben gyermekei jelen és jövendő boldogságát is biztositotta.

Üdv nektek keresztény testvéreim! kik feljövétek e virágvasárnapi ünnepen, hogy Jézus diadalmeneteléhez csatlakozva a nagy sokasággal ti is virágokat, pálmaágakat hintsetek útjára a Jézusnak és lelkesedetten kiáltsátok: *Hozsánna! áldott Izraelnek ama királya, ki jött az Urnak nevében.*

Ti nemcsak puszta szóval kiáltozzátok a hozsánnát, ti e jelen alkalommal is – töredelemmel, bűnbánattal, a hit virágaival és *saját növendék gyermekeitekkel, mint élő virágokkal járúltok a Jézushoz*, hogy az ő dicsőségét, *diadalát* előmozditsátok. Ti nemcsak magatokat, hanem kedves gyermekeiteket is a Jézusnak óhajtjátok szentelni.

Az Úr kedvesen veszi ezt a megemlékezést és szent áldása lesz rajtatok, – és szent áldása lesz különösen növendék gyermekeiteken, kik vallást tesznek a hitről és fogadást, melyet úri szent vacsorával pecsételnek meg, hogy mint igaz keresztény unitariusok akarnak élni mind halálig. Amen.

Rédiger Géza.

Egyháztörténelmi adatok.

CLVIII.

Inség 1817-ben.

Az évszázak első és második tizéve sok szerencsétlenséget hozott már eddig hazánkra. Négyszáz éve a pórlázadás, háromszáz éve a Básta-korszak és a Báthori Gábortól fölidézett zavarok nyomorgatták őseinket. 1718/19-ben nagy éhség és pestis, melyről Cserei Mihály följegyzéseit Benczédi Gergely közölte a Ker. Magvető XII.-ik évfolyamában. Ugyane nagy inségről Tarcsafalvi Boros János papunknak is maradt fonn saját kéziratában naplója. (Kollégiumi könyvtár. K. I. 3.) Uzoni Fosztó János árkosi mester is leirta a háromszékieket lesujtó csapásokat, mint erről Kénosi Tősér Jánostól értesülünk.

1816-ban is rendkivüli zivataros időjárás volt. A következő évben nagy éhség, szárazság és pusztulás dulta Erdélyt. Ez inség enyhitéseképen készitették a Torda és Kolozsvár közti feleki útat országos költségen. Ferencz császár látogatása is e csapásokra következett vigasztalásképen. E látogatás lojális emléke a Topler fogadós költségén fölállitott oszlop, a ma is repülni készülő császári sasokkal az ó vári piacz-téren. Ez „örök oszlop" fölállitásának dicsőségét s az alattvalói példás hűséget mind csupa e maganhangzókkal zengő alkalmi versekben énekelték meg, mely korfestő, izléstelen magasztalás tanulságos emléke a Ferencz császár alatt ránk szakadt inséges nyomoruságoknak, melyek mind anyagi és mind lelki életünket sok időre elsorvasztották.

Az 1817.-iki szűk esztendőnek borzalmait Tiboldi István, a szentgericzei, költői lelkü mester is élénken festi egyik töredékesen fonmaradt prédikácziójában. E ma már csaknem hihetetlen részleteket a múlt idők mostohaságáról érdemes lesz közölni olvasóinkkal, kik a régi kincses Kolozsvár ily gyásznapjairól jóllétük napjaiban régóta megfeledkeztek.

*

„Az éhség legnagyobb nyomoruság ezen a világon! Mert mi lehet keservesebb egy érzékeny szivü édes atyának, mint midőn látja, hogy öt-hat éhhel halásra jutott gyermekei könynyes szemekkel néznek vele szembe, ezt mondván: „Atyánk! adj kenyeret nekünk, mert meghalunk. — És ő nem segithet rajtuk“.

„El nem hallgathatom azt, hogy midőn az 1817.-dik szűk esztendőben a kolozsvári Nemes Collegiumban folytattam tanulásomat, beh számtalanszor keseredtem el, midőn láttam az éhhel halásra jutott szegénység csoportjait a kapukban. Könynyeket hullattam tanuló asztalom mellett az éjszakákon, midőn az éhhel halásban vonagló nyomorultaknak bús nyögéseitől echóztak házaink falai. Elkeseredtem, látván minden reggel újabb-újabb számos halottakat heverni az utczákon s tiz-tizenkét meghaltakat azon egy sirba minden tisztesség nélkül temettetni. Láttam én s még most is el kell keserednem, mikor eszembe jut: láttam én az édes anyát az út mellett halva feküdni s ártatlan kisded gyermekét a meghalt anyának mellén nyivogva mászkálni, a ki tejet akar vala szopni az édes anyai emlőkből és semmit sem talált abban“.

„Ezt láttam, tulajdon szemeimmel láttam és sürün hullottak könnyeim, hogy láttam; úgy, hogy elmondhattam a siró Jeremiással: A halál feljött a mi ablakainkra, bejött a mi palotáinkba, hogy elveszesse a kicsi gyermekeket az útakról és az ifjakat az útakról. Jer. 9: 21.“

Tiboldi e korfestő nyilatkozatát a Bartók-család őrzi rokoni kegyelettel, Tiboldi több más érdekes kézirataival együtt.

K. F.

Magyarország közoktatásügye az 1903. évben.

Nem rég jelent meg a vallás- és közoktatásügyi minister 1903. évi jelentése az ország közoktatási álapotáról. Nincs terünk arra, hogy az egész jelentésről kimerítő ismertetést közöljünk. A következő sorokban csak egy nehány adatot fogunk közölni, a melyek az oktatásügy nemzeti irányú haladására vonatkoznak és a felekezetek szerepét világítják meg.

A jelentés három részre oszlik. Az első adja a tulajdonképeni jelentést, a második a közoktatás, egyházi és hitélet statisztikai ismertetését, a harmadik a nagy gonddal készült statisztikai kimutatásokat. Olvasóink előtt a tulajdonképeni jelentés adatai jórészben ismeretesek, mert a legfontosabb közoktatásügyi mozzanatokról, változásokról folyóiratunk mindig értesíti közönségünket. De a *felső oktatás* területén meg kell említenünk azt a mozgalmat, melyet a kolozsvári egyetem kezdeményezett, hogy t. i. *a hazai egyetemek doktori oklevelei a latin nyelv helyett magyar nyelven állíttassanak ki*. A kérdés még tárgyalás alatt van. Mindkét álláspontnak vannak hivei és ellenzői elegen. *A középiskolai oktatás* tantervéhez az *Utasítások* ez évben jelentek meg. Ez utasitások csak mintát akarnak nyujtani az egyes tudományszakok módszeres feldolgozására, de — hangsúlyozza a jelentés — nem akarják bénitani a tanári testületek egyéni felfogását s nem akarják utját állani a helyi viszonyokból folyó eltéréseknek. *A tanárhiány* szünőben van, sőt egyes szakoknál túlproductiótól is lehet tartani a középiskoláknál. *A testnevelés* érdekében az az eszme merült föl, hogy az országos közoktatási tanács mintájára külön és önálló *testnevelési tanács* alakíttassék. Az állami internátusokra is mind nagyobb gondot fordít a közoktatási kormány. Ez évben kettőt létesített.

A népoktatás terén eléggé nem méltányolható, fontos intézkedés volt *a népiskolai ifjúsági könyvtárak* szervezése, továbbá a *nép- és vándorkönyvtárak* s ezek szervezésére vonatkozó szabályok megállapítása. Valóban elérkezett e könyvtárak felállításának ideje. Bámulattal olvassuk az amerikai culturális politikának azt az igazi népnevelésre

irányuló actióját, melylyel mindenütt, minden községben, minden tanyán nyilvános könyvtárakat állít s a népet legszélesebb rétegeiben az olvasás áldásában részesíti. Nálunk e téren még a kezdet kezdetén állunk. E czélra kiadott minden fillér busás erkölcsi kamatot fog hajtani s a tevékenységet ez irányban a legszélesebb mederben kell tovább folytatni.

A magyar nyelv hódítása tekintetében még mindíg csak igen szerény eredménynyel tud elszámolni a jelentés. Az erdélyrészi ág. ev. iskolákban a magyar nyelv oktatása ezentul az ú. n. *közvetlen módszer* szerint fog történni s más egyházi főhatóságok is tettek ez irányban intézkedéseket; „de viszont — mondja a jelentés — nem hallgathatom el, hogy több főhatóság megfelelő intézkedéssel még mindíg késik. Sajnos, még mindíg jelentékeny számban vannak nem magyar tannyelvü népiskolák, melyekben a magyar nyelv tanítása a törvényes mértéket nem üti meg". Ez irányban a kormánynak még sok tennivalója van. Hiányos a *tanfelügyelet* szervezete is. A tanfelügyelők legfontosabb feladatukat, az iskolák látogatását, az irodai munka túltengése, az ebből eredő nagy elfoglaltság, a személyzet és az úti átalány elégtelensége miatt nem teljesíthetik kellő eredménynyel. Épen ezért a törvényben megjelölt célt, hogy t. i. a tanfelügyelők maguk, vagy helyetteseik által kötelesek a kerületükben levő összes népiskolákat évenként legalább egyszer meglátogatni, nem hogy elértük volna, de meg sem közelítettük. Ez pedig főkép a nemzetiségi vidékeken a hazafias szellem s a magyar nyelv sikeres tanítása érdekében feltétlenűl szükséges. Ezért a tanfelügyelők számára új utasitás készűl, melynek iránya, hogy az administrativ teendőket egyszerűsíti s a tanfelügyelőt felmenti minden oly teendő közvetlen intézésétől, a mely tulajdonképen nem az ő feladata és az állami felügyelet egységes és intensivebb gyakorlását lehetővé teszi. Az 1898-ban megkezdett programm, 1000 új állami népiskola szervezése, befejeztetett ugyan már az előző évben, de a munka tovább foly s 1903-ban 116 iskola szerveztetett 300 tanítói állással. A cél a magyar faj erősítése, megvédése s az elhanyagolt és állami támogatás nélkül nem rendezhető népiskolai állapotok orvoslása.

Az elmult iskolai évben megkezdődött az *új népiskolai tanítás-terv* életbeléptetése. A hozzá készülő *Utasítás* a közoktatási tanácsnál most van munkában. A tanítók továbbképzésére *szünidei tanfolyamokat* rendszeresített az állam s ezeknek céljuk főkép az, hogy áldásos hatásukat az iskola beléletében és az illető tanító működési helyének anyagi és erkölcsi életében érvényesítsék.

Látszik tehát, hogy elég serény és üdvös munka folyik az egész vonalon, de azért az eredménynyel még sem lehetünk minden tekintetben megelégedve és kibékülve. Az összes tankötelesek közül magyarnyelvü mindössze csak 52·55% volt! A magyar anyanyelvűek az iskolába járás tekintetében csak negyedik helyen állanak (85·31%); elől állanak a német (94·36%), azután a tót (87·63%), azután az „egyéb" anyanyelvűek. A mult év adataival szemben az iskolába járó tanköteleseknek az összes tankötelesekhez való arányában csökkenést látunk a magyar, tót, ruthén és horvát anyanyelvűeknél. Az unitáriusok az összes tanköteleseknek 0·40%-át teszik: az iskolába járó tankötelesek közül pedig 0·43% volt unitárius.

„A róm. kath., ág. ev., ev. ref., unitáriusok és izraeliták az iskolába járó tankötelesek között nagyobb, a gör. kath., gör. keletiek és egyéb felekezetűek pedig kisebb arányban vannak képviselve, mint az összes tankötelesek között. Aránylag legtöbb iskolába járót találunk az ág. ev. között: 92·05%-ot, *azután az unitáriusok között 88·00%-ot*, az ev. ref. között 87·42%-ot, a róm. kath. között 86·86%-ot, az izraeliták között 82·92%-ot, a gör. keletiek között már csak 68·64%-ot, a gör. kath. között 64·34%-ot s végűl az egyéb felekezetbeliek közt csak 48·65%-ot".

Az áll. népiskolák száma nagyrészt államosítás következtében 114-gyel, a r. kath.-é 6-tal, az unitáriusoké 2-vel, az egyesületieké 1-gyel s a magánjellegueké 13-mal emelkedett; a községieké 72-vel apadott.

A tanitás az iskoláknak csak 62·74%-ában (10·881) folyt kizárólag magyar nyelven, 19·31%-ában (3·349) magyar nyelven *is*. *Tehat meg mindig 17·95%-ot adnak azok az iskolák*, melyekben a magyar nyelvet Magyarországon nem ismerik. A magyar után legtöbb az oláh, azután a tót nyelvű iskola. Német 333, német és magyar tannyelvű 644.

A tanítók száma 30·092, *ezekből 23·62% nő*, 70·10%-a magyar anyanyelvu tanító s a 8996 nem magyar ajkúnak 82·97%-a tökéletesen beszélt magyarul, 12·97%-a keveset tudott, *4·06%-a pedig semmit sem tudott magyarul.*

Az igazolatlanul mulasztott félnapok összege 9·8 millióra rugott s a birságpénzekből 112·000 K. folyt be.

A tanítónőképző intézetek száma szaporodott 3-mal, 34-ről 37-re. „Tekintve, hogy képesített, de alkalmazást kapni nem tudó tanítónőink száma már eddig is jelentékeny, épen nem lehet mondani, hogy a szaporodás kedvező volna". 1893-ban csak 16 tanítónőképző volt,

1903-ban 37; ugyanez idő alatt a tanítóképzők száma 53-ról 49-re csökkent. Minő beszédes számok ezek a női kérdés történetében!

A tanítónövendékek számában emelkedést mutatnak a r. kath., ág. ev., ev. ref. és izraelita vallásúak; a többiek — köztük a mieink is — csökkenést.

A középiskolák tanári viszonyainak ismertetésénél feltünik, hogy rendkivüli emelkedést mutat *a próbaévesek* száma. Ez az oktatás szempontjából örvendetes jelenség, mert a kezdő tanár már kinevezése előtt átmegy bizonyos tanári gyakorlaton, idősebb tanárok felügyelete alatt. *Még e fokon is van 15 tanár, a ki nem tud magyarul.* A középiskolai tanulóknál százalékban „*egy kevéssé emelkedett a gör. kath., ev. ref. és unitárius*, mult évi számát megtartotta a róm. kath., csekély mértékben fogyott a gör. keleti, ág. ev. és izraelita felekezet".

Hitfelekezet szerint tekintve a *főiskolai* hallgatókat, az összes felekezetek szaporodtak, legnagyobb mértékben az ev. ref. vallásúak. A műegyetemen azonban az összes felekezetek száma fogyott, az unitáriusoké nem változott.

A női hallgatók száma a két egyetemen 155 volt, 32-vel több, mint a mult évben.

Az egyházi és hitélet ismertetésében is találkozunk egy pár minket közelebbről érdeklő adattal. Mi kilépés következtében 1 főnyi veszteséget szenvedtünk, legtöbbet az ev. ref. és gör. kel. egyház. Ha a vallás szabad gyakorlatáról szóló 1896. évi törvény életbeléptetése óta eltelt 8 év adatait összevetjük, látni fogjuk, hogy a róm. és gör. kath., unitáriusok és izraeliták *kisebb*, a gör. keletiek, ág. ev. és ev. ref. *nagyobb* arányban fordulnak elő a kilépettek sorában, mint az ország népességében.

Az újszülöttek megkereszteltetésére nézve az unitáriusok 86·09 %-kal a többi felekezetek mögött állanak; egyházi áldásban pedig egynehánynyal több részesült, mint a hány tiszta unitárius házasság köttetett, nyilván a miatt, hogy nehány még 1902-ben kötött házasság csak 1903-ban áldatott meg egyházilag. Áttérések révén a róm. kath. hivők száma szaporodott legerősebben; nyeresége volt még a gör. kath. egyháznak (gör. kel.-től) 285 és *az unitáriusoknak 121*. A többi felekezetek mind veszítettek az áttérések révén. Ime, a sokaktól sokszor lekicsinyitett statistika adatai! Mennyi tanulságot, mennyi okulást nyujtanak ezek nekünk! A nagy számok megmutatják a bajokat, a hiányokat, csak tudjunk azokból olvasni s erős munkával és kitartással a feltárt hiányok javításán dolgozni.

DR. GÁL KELEMEN.

Magyarázat az „idealismushoz“.[1]

Igen tisztelt Szerkesztő úr!

Bölöni Vilmos úr derék fejtegetésére és komoly ellenvetéseire legyen szabad egy-két megjegyzést tennem. Nem akarom czáfolgatni, csupán annyit mondani, hogy az idealismus idején eszményként áll előttünk az erkölesi szabadság gondolata. Felelősek vagyunk tetteinkért, tehát szabad akaratunknak kell lenni. Még azok is, a kik tagadják, úgy élnek a gyakorlatban, mintha szabad volna az akaratuk. Valóban nemcsak érezzük, hogy szabad az akaratunk; de hinnünk is kell, hogy szabadon akarhatunk és tetteinkben válogathatunk, különben hiányzanék erkölesi függetlenségünk, a mi pedig okvetlenül szükséges, hogy érdemeik legyenek jó tetteinknek. A javulás minden jó léleknek a legfőbb vágya, de ha rabja vagyok körülményeimnek, nem lehet szabad akaratom sem. Bizonyos tehát, hogy hitünk és meggyőződésünk szerint szabad az akaratunk. Bár most bizonyos végzetszerüség eszméje is jelentkezik bensőnkben, melyet már Zrinyi Miklós a költő is úgy fejez ki: sors bona, nihil aliud. Ugyanezt jelzik az ekkor nagyon szokásos sorstragédiák és elbeszélések, a melyeket olvashatlanoknak találunk a realismus napjaiban, mikor az emberi természet jóságából indulunk ki és azt tartjuk, hogy minden ember saját szerencséjének kovácsa. De miként egyeztethetni össze a szabadakarat tanát a fajok jellemével, melyen alig, vagy semmit sem lehet változtatni? Erre nem tudok felelni. Annyi bizonyos, hogy eszményi napokban szörnyen bomlott a czigány, lop, csal, hazudik, rabol, gyilkol stb. A különben is bomlott faj őrülten disharmonikussá válik. Ilyenkor a zsidó is sokat csal, hazudik, kiszipolyozza keresztény polgártársait, tömérdek aljasságra képes s átka lesz a népnek, melynek körében megtelepedik. Realis időkben enyhülnek e gonosz sajátságok, vagy mi nem veszszük észre, esetleg a társadalom helytelen magatartásának tekintjük azokat. Igy lesznek érthetők báró Eötvös és mások mentegető magyarázatai és apologiái.

[1] Vettük és adjuk e magyarázatot, melylyel tisztelt tudósunk a maga álláspontját védelmezi. Szerk.

Fölfedezésem bizonyitja, hogy szellemi látásunk épen oly téves, mint az érzéki látásunk. Valamint reggel a napot fölkelni és este letünni látjuk, pedig most már világos előttünk, hogy e jelenséget a föld forgása idézi elő, úgy szellemi látásunk is lelki világunk minden jelenségét helytelenül itéli meg és örökös csalódásban ringatózik. Hullámok sodornak bennünket, melyeknek nem állhatunk ellent s jaj nekünk, ha nem tudunk a habok fodrával előre haladni.

Bölcsészeink mindig az idők árjának felelnek meg, különben hatástalanul magyarázgatnák a korszellem érzését, gondolkodását. A theologusokkal is csak ott állunk, a hol a bölcsészekkel. A mi unitárius vallásunk igen sok ezer évnek haladása. Hány vallás semmisült meg azóta, hogy az unitárius vallásig juthatott az emberiség! Akkor azok voltak az igaz vallások, idővel valósziuüleg jó sokáig a miénk lesz az, mert könynyen simul az idők árjához. A mostani idealismus nyomása alatt nagyon meglátszik Bölöni ur tanulmányán is az idők orthodox hajlama; a jeles theologusokra való hivatkozás ennek egyik jele. Bizonyos azonban, hogy idő multával még az oly kitünő vezérférfiak nézetei sem lesznek korlátjai a haladásnak, minő Channing és a többi jeles theologus.

Az úgynevezett anthropogeografia hajlandó fentartani a régi nézetet, hogy az éghajlat, a talaj és a többi módositja a népek jellemét. A jellem szerintük az égalj következménye. Természetes, hogy datolya pálmát nem fog tenyészteni a lengyel, sem ananászt a szibériai lakos; tehát étkezése, öltözködése, szórakozása, egyéni, társadalmi és családi élete alá van vetve a külső természet hatásának; de főjellemvonásait nem geographiai helyzete adja meg, hanem az, hogy lelki világa minő viszonyban van a tekintély elvéhez, minő a világnézete a faji, nemzeti, családi, társadalmi, vallási, erkölcsi életről. Több ezer esztendeje annak, hogy folyton hányódik, vetődik, vándorol a zsidó, s a mennyire meg tudjuk itélni, ma is nagy részben ugyanaz.

Több mint ezer éve egymás mellett lakik a lengyel és az orosz. Az előbbi oly idealista szláv faj, mint a cseh, a horvát, a szerb, a bolgár; mig az orosz a világ legrealistább faja, éppen úgy mint a tót, a ruthén. A klima nem tudta sem az egyiket, sem a másikat megváltoztatni. A lengyelt már rég az észak francziájának nevezik. Mindkettő fanatikus hazafi, idealis időkben rajong a hazáért, de sohasem józan, okos, higgadt.

Már most mi következik ebből?

Mivel az ember folyton a realismus felé halad, vagyis mind

mélyebb és szélesebb uralomra jut az értelem, az idealista népeknek is alája kell vetni magukat az értelem intézményeinek, a mi nagy lelki bomlással, az egyéni, a családi és a társadalmi élet züllésével jár, mert jellemük nem tud simulni a növekvő realismushoz. Igaz, hogy az erős idealismus napjaiban összeszedik magukat az idealista fajok, sőt még az oly szélső idealista faj is, mint a japán, csodákat művel; de mikor beköszöntenek a reális napok, e népek bomlása szemmel látható lesz. Ellenben a realista fajok, mint az angol, a német, az orosz csodálatosan szaporodnak, az értelmi vallások pedig, minő a protestans, hallatlan mértékben gyarapodnak.

Értelmünk fokozatos növekedése nemcsak vallási, hanem erkölcsi, jogi, politikai, irodalmi, művészeti, egyéni, családi és közgazdasági életünket is szemlátomást módositja, realisabbá teszi. Ámbár ma-holnap a szélső idealismus napjait éljük, még sem valószinü, hogy a XIV. és XV., továbbá a XVII. század, valamint az 1800 körüli idők idealistikus világnézete újra teljesen meghonosuljon közöttünk. Bizonyos, hogy például nálunk sem marad meg az a politikai principium, mely minden jog forrásává a nemzetet teszi; de az is bizonyos, hogy nem fogjuk mondani a Sorbonne-nal, hogy a francziák vére és vagyona XIV. Lajosé, fejedelmünk is aligha hirdeti, hogy az állam én vagyok.

Kétségtelen, hogy a jelen és jövő theologusainak jó ideig kényes tétele lesz az Isten, a lélek, a szabadakarat, a halhatatlanság kérdésének a fokozódó értelem támadása ellen való megmentése. Szebbnél szebb, gyönyörübbnél gyönyörübb idézetekkel fogják e tételeket igazolni; de mindig erősebb lesz az emberi kétkedés, szélesebb és mélyebb a tudás, mely kétségbe vonja mindazt, a mi nem esik érzékeink alá. A tapasztalás e tyrannismusa sok lelki fájdalmat fog unokáinknak okozni, s a mit máig még meghagyott nekünk, kiveszi a késő unokák szivéből. Az erőtlenül visszatérő idealismus majd csak afféle homályos vallásos érzést hagy hátra keblökben.

Mindez látszatra kétségbeejtő. Ugy alkotott bennünket a gondviselés, hogy örök igazságokban kell hinnünk; úgy vagyunk teremtve, hogy az idők árjának eszményeiben, mint örök igazságokban, higyjünk; a pap most még nem hirdetheti, hogy a mit ma igaznak vallunk, az holnap nem lesz az, de több ezer év története megtanitott arra bennünket, hogy a mi boldogitó igazságaink csak a mi igazságaink: unokáink már nem vallják azokat. Mindnyájunknak fájhat ugyan ez a tudat, mert örök biztos kalauzokra van szükségünk és ha napról-napra, évről-évre, századról századra kidőlnek e kalauzok, mi lesz velünk szegény emberekkel?

Az ember örökké hitt és mindig kétkedett vagy tagadott. A legősibb időktől fogva e kettőnek küzdelme elménkben és szivünkben sohasem szünetelt. Harczuk biztositotta számunkra a haladást és az életkedvet. Bármikor feltétlen uralomra jutott volna az egyik vagy a másik, megdermedett volna lelki állapotunk és elenyészett volna életkedvünk. Ez azonban nem volt lehetséges, mert ellenkezik a lelki világ rendjével. A küzdelem örökös, csak a halál hozza meg a pihenést.

Egyszer azonban be kell következnie a nagy, az általános pihenésnek, mikor beteljesülnek eszményeink, mikor minden vonalon győzött az értelem, szétfosztott minden egységet, feloldotta az összes kapcsokat, szeliddé, lágygyá, puhitotta szivünket, elnézővé, belátóvá tette elménket, kiírtotta bensőnkből a gyülöletet és uralomra juttatta azt a halálos szeretetet, melyből kialszik minden erő, mely nem ismeri az istenit és a fenségest, csak a jót, a jót, a tehetetlenségig jót.

BODNÁR ZSIGMOND.

Gróf Kuun Géza

1838—1905.

Történelmi alak szállt sirba. Nem a hadvezérek sorából, nem az államférfiak csoportjából, hanem a tudomány és szellem demokratikus társadalmából. A mi Argyll herczeg Angolországban, gróf Goblet d'Alviella Belgiumban: ez volt gróf Kuun Géza nálunk. Magas születés és osztálykülönbséget nem ismerő tudományos munkásság elismert kiváló képviselője; ősi eredet és a nemzet és nemzetek faji és vallási történelmének tanulmányozója.

Életének java részét a magyar nemzet eredetének kutatására szentelte, a török-tatár eredet mellett foglalva állást; és a mi görög, arab és persa iróknál idevonatkozólag található volt, azt mind összegyüjtötte fáradhatatlan szorgalma.

De nem kevesebb érdeklődéssel foglalkozott a vallási eredetekkel is és számos figyelemre méltó összehasonlitó vallás történelmi tanulmányt irt. „Az imádság története" czimü, nemcsak a magyar, hanem bármely nemzet irodalmát véve is, ritka, nagyértékü mű. Vallástörténelmi tanulmányai mind folyóiratunkban jelentek meg; valamint itt közölte azokat a leveleket is, melyeket Bölöni Farkas Sándor, az „Északamerikai utazás" irója a multszáz harminczas éveiben az ő nagybátyjával, gróf Gyulay Lajossal, a nemzeti eszmék és haladás lelkes pártolójával váltott, a kinek gróf Kuun nemcsak könyvtárát, hanem nemes hagyományait is örökölte.

Irodalmi munkássága kiterjedt azután a nyelvészetre, szépirodalomtörténetre. Nem volt e hazarészben oly szellemi és nemzeti mozgalom, mely őt vezérei közzé ne számitotta volna. Keleti tanulmányai meg a hazán kivül, messze földre vitték nevének hirét.

S mindezekben ott volt az ezeknél is nagyobb: az ember. Mert gróf Kuun Géza nemcsak nagy tudós volt, hanem mint ember is nagy.

Igy őrizzük az ő emlékezetét.

PÉTERFI DÉNES.

Gyöngymondatok.

(Ujkori íróktól.)

Ifjuság.

Az aranykoru ifjúság előitéletmentes lelke a legnemesb érzelmeket könnyen beissza, s minden felséges tényre jó reménynyel kész. *Mormontel.*

Igazgatás.

Egy türhető igazgatás kevés évek alatt meg tudja gyógyitani a sebeit azon országnak, melynek talaja termékeny és népe szorgalmas. *Voltaire.*

Minden jobb az Isten kezében, mint a miénkben. *Sévigné asszony.*

A legtulságosb szigor nem oly félelmes, nem oly veszélyes, mint a lágyság és szigor változtatása; a szigornak áldozatai vannak ekkor, mert csak akkor nyomja el a kihágást, miután azt már a lágyság felbátoritotta volt. *Girardin.*

Igazság. Igazmondás.

Vak vagy-e, te szent igazság?
Neked látni kellene, —
Látni, mint hevül a gazság
Jámborságnak ellene! *Kölcsei.*

Szüntesd a hirlap és szószék müködését — az igazság ezen ellenőreit, — és a társaság állóvizzé lesz, melyből csak romlás és

halál árad szét; háttérbe esik a honszeretet, szabadságvágy, a szabadság, anyagi jólét. *Labouleye Eduárd.*

A paréjt nőni és élni hagyják, mig magától szárad el; a buzát pedig learatják: ilyen a földi igazság. *Petőfi.*

Egy *franczia törvényszéki elnök* arra lévén felkérve, hogy egy bizonyos ügy elhatározását halasztaná el, mert avval a ministeriumnak fontos szolgálatot tenne; a derék férfi azt felelte: „Mi nem szolgálatokat teszünk, hanem itéleteket mondunk!“

Az emberiség sorsa az, hogy az igazság mihelyt megjelenik, azonnal üldöztessék. *Voltaire.*

Az ember jéghideg az igazságra, s tüzmeleg a hazugságra. *Lafontaine.*

A legvérengzőbb összeesküvők sem mondják: kövessünk bűntényt el! csak ennyit mondanak, bosszuljuk meg a hazáért a zsarnoki igazságtalanságokat! Hizelgők, zsarnokok, pártütők, tolvajok — mind hódolnak önkénytelenül az igazság erényének, melyet lábbal tipornak. *Voltaire.*

Egy társaság sem állhat fenn igazság nélkül: hirdessünk tehát egy igaz Istent! *Voltaire.*

Az igazság lehet némelykor nem idő szerinti, mikor is igen nagy szerencsétlenség, ha igazunk van. *Ruthiéres.*

Az igazságnak nincs szüksége fegyverre önvédelemül, sem erőszakra elhitetni valamit az emberekkel; csak meg kell jelennie, s mikor fénye eloszlatá az őt rejtő felhőt, győzelme biztositva van. *2-ik Fridrik.*

Az igazságot bátran kell felmútatni az utódoknak, s az egykoruaknak körültekintéssel. E két kötelmet egyeztetni nagyon bajos. *Voltaire.*

Mikor egy igazság leszáll az égből a földre, az emberek azon kezdik, hogy átkozzák, megkövezik, a ki azt onnan lehozta; azután birtokba veszik azon igazságot, melyet vele együtt nem tudnak megölni, mint halhatatlant: előbb számüzik, azután örökbe fogadják. *Lamartine.*

Borzad az igazságtalantól az igazságtalan is. Nincs oly gonoszravetemült lélek, melyből az igazság minden nyoma eltünt volna. *Boileau.*

Gyüjtötte: Kiss Mihály.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Gyermekéveim. Irta *gróf Kuun Géza.* Különlenyomat az „Erdélyi Muzeum“ 1904. 9., 10. füzetéből. 8. r. 39. l. Kolozsvár, Ajtai K. Albert nyomdája. A magas életkor szivesen száll vissza a gyermekkorra. Talán a közeli vég sejtése volt az, a mi gróf Kuun Gézát arra inditotta, hogy a boldog gyermekkorra gondolatban visszaszállva, emlékeit a multról tanulságul le is irja. Mert visszaemlékezése igen tanulságos. Tanulságos a kort illetőleg, melyre gyermekévei esnek és iró személyét illetőleg is. Az a gondos nevelés, melyben atyja, osdolai gróf Kuun László és anyja, marosnémeti gróf Gyulai Constantia részesitették, a legjobb előkészitése volt a később nagygyá fejlett emberek, hirneves tudósnak és hazafinak. Emlékeit olvasva, csak azt sajnálhatjuk, hogy a nemes gróf bekövetkezett halála miatt, nem irhatta le ifjusága éveit is. A visszaemlékezésen iró ismert szerénysége és nemes hangja vonul át.

A keresztény hit öt pontja. Irta: dr. *Martineau Jakab.* Ford. *Gálfy Lőrincz.* 24. l. Dr. Martineau, a nagy angol unitárius bölcsész és theologus még 1841-ben irta ez értekezését. Azóta sok idő telt el, de az értekezésben foglalt elvek értékét az idő nem hogy kisebbitette volna, hanem növelte. A keresztény hit öt pontjául a következőket jelöli meg: I. Hit az ember erkölcsi érzésében. II. Hit az Istenről való erkölcsi felfogásban. III. Hit a legmagasabb vágyak és vonzalmak erkölcsi voltában. IV. Hit a Krisztusban, mint Isten erkölcsi tökéletességének kijelentőjében. V. Hit az emberi halhatatlanságban. Martineau ezeket a legmeggyőzőbben fejti fel. A kiváló irók művei nemcsak korukra szólanak. A forditás jeles. A füzet kapható Józan Miklós unitárius lelkésznél Budapesten.

Uj idők, régi igazságok. *Wirth Zwingli* bázeli református lelkész válogatott egyházi beszédei. Forditotta: *Rohoska József.* 8. r. I—II. 144 l. Kiadta Trócsányi Bertalan könyvkereskedése Sárospatakon. Ára 3 kor. Szabad szellem fuvall e beszédekből: régi dogmák helyett tisztultabb vallási elvek, de szorosan keresztény elvek, a kereszténység alapigazságai irányitják és hatják át e beszédek iróját. Maguk a beszédek az ó- s főleg az új-szövetség igéin jelesűl épitett szónoki művek. A németeknél annyira szokásos hosszadalmas magyarázás itt nem köti szárnyát a lendületnek. Tizen-

nyolcz beszédet tartalmaz a könyv megfelelő czimekkel. Egy van csupán, melynek czime kissé szokatlan: „Vigyázz nyelvedre és tolladra!“ A gonosz tollat talán meglehetett volna tárgyalni a nélkül is, hogy a czimbe iratott volna. De ez észrevétel csakis a czimre vonatkozik, mert maga a beszéd méltán foglal helyet a többiek mellett. Forditó kitünő szolgálatot tett e beszédek sikerült átültetésével, a mibe úgy látszik, nemcsak tudását, hanem szivét és lelkét vitte belé.

Az akarat kérdésének történetirodalmából. *Dr. Szlávik M.* Ez az ethikai tanulmány szerzőnek az *Athenaeum* 1904. évi IV. és 1905. évi I. számában hasonló czimmel megjelent két czikkének különlenyomata. Az akarat kérdésének történelméből a legkimagaslóbb mozzanatokat nyujtja rövid és világos áttekintésben, a bibliától le egészen napjainkig, *Wundttig* s végül utóbbihoz s ennek magyar követőjéhez, *Pauerhez* csatlakozva, pár szóban körvonalozza saját álláspontját is. *Du Bois-Reymond* hires könyvében a hét világrejtély egyikének mondja az akarat kérdését, ellenben *Paulsen* scholastikus szőrszálhasogatásnak. Nem csoda, ha egy ilyen mély jelentőségű ethikai kérdésnél annyira elágazók, sőt ellentétesek a vélemények. Ha a kérdés történetét olvassuk, a bibliában a probléma maga ismeretlen, de mind az ó, mind az új testamentomban akadunk csiráira. A determininismus és indeterminismus álláspontjai ismeretlenek még a görög bölcseletben is; a rómaiaknál Cicero, *De Fato*-jában előbbi mellett érvel. A kérdésnek tudatos felvetését *Augustinus*-nak köszönhetjük, kivel mereven szemben áll *Pelagius* álláspontja s e két ellentét kiegyenlitése a *semipelagianismus* az, melyet a középkori scholastica is elfogadott. Luther szerint „a szabadakarat semmi“ s e tanitás legmerevebb formában Kálvinnál jelen meg. Az újkori bölcseletben Cartesius óta elsőrangu kérdéssé lett problémánk s a megfejtésére irányuló számos kisérleteket irányuk, módszerük s érveik különfélesége szerint három csoportba oszthatjuk: determinismus, indeterminismus s az ellentéteket egyeztetni akaró synkretistikus irány. Természetes azonban, hogy e főirányok mellett vannak olyanok, melyek egy s más részletkérdésben fejtegetéseiket különbözően szinezik; de ezek is besorozhatók a három főirány valamelyikébe. A szerző az újkori bölcselet gazdag irodalmából a legnagyobb, legmaradandóbb hatást tett képviselők fejtegetéseit ismerteti. Nem feladatunk ezeket részletesen felsorolni. A szerző a legújabb és legjobb források után dolgozik s legfölebb stilusának egyenetlenségei és idegenszerüségei ellen tehetünk kifogást. A Wundt által napjainkban nagy tekintélylyel képviselt *psychologiai = ethikai determinismusról* azt állitja, hogy ez irány e kérdést egy lépéssel előbbre, *sőt talán a megoldás terére* (?) juttatta. Ma legalább bizonyosnak látszik, hogy mind a tudományos életfelfogás, mind a lélek szükségleteit legnagyobb mértékben ez a felfogás elégiti ki, de saját álláspontja iránti elfogúltságnak tartjuk olyan kérdés megoldott voltáról beszélni, a melyet egy Du-Bois-Reymond *die sieben Welträthsel* egyikének tart. A magyar philosophusok közül, a kik az akarat kérdésével foglalkoztak, *Öreg Jánost*, *Schächtert*, *Földest* és *Pauert* emliti fel, kik közül a két előbbi a merev physikai determinismus hive, a két utóbbi szerint pedig „minden erkölcsi cselekedet *ethikailag determinált*, a character és a motivum determinatiója alatt álló akarat

eredménye." E felfogás rendszerébe a valódi moralitas, az erkölcsi felelősség és beszámitás, az ethikai erény és vétek s az erkölcsi törvény és kötelesség fogalmai egészen természetesen beilleszthetők. A ki e kérdéssel foglalkozni óhajt, annak a füzet rövid és világos áttekintést fog nyújtani s különböző irányban útmutatást is ad a használandó forrásmunkák tekintetében.

Dr. G. K.

KÜLÖNFELEK.

Róm. kath. irók az újabb bölcselmi rendszereket vagy ugy használják, hogy a rendszereken erőszakot téve, alkalmazzák azokat a katholicismusra, hogy azt igazolják, vagy pedig teljesen mellőzik, nem vesznek azokról tudomást. Brunetière, a positivismust próbálta a róm. katholicismus megbizonyitására igy kihasználni, e rendszer alkotója, Comte gondolkodása ellenére; nálunk Prohászka a földtani és csillagászati tudományt Lyell és Flammarion tudósok ellenére. Most Hébert Marcel brüsseli egyetemi tanár az evolutio-elmélettel tesz hasonlót. A cartesiusi rendszerről pedig nem akarnak semmit tudni. A „cogito", a „gondolkozom" holt szó előttük. Az idő szerintük csak maga-maga által létezik, függetlenül minden lelkiismerettől; a történelem más, mint a lelkiismereti tényeknek jelentése és megfelelő értékelése; az egyén pedig csak társadalmi hatás . . .

Az angol unitáriusok kormányzó testülete, a brit és külföldi unitárius társulat tanácsa mártiusban tartotta meg félévi gyülését. Nevezetesebb pontja volt a tárgysorozatnak a Hargrove lelkész australiai látogatásáról tett jelentés. Ezelőtt két évvel, mikor Armstrong A. Richard liverpooli lelkész volt a társulat elnöke, egy magát megnevezni nem akaró buzgó unitárius a mi pénzünk szerint mintegy harminczezer kor. összeget ajánlott fel arra a czélra, hogy az Anglián kivül levő unitáriusokkal az összeköttetés erősittessék. A társulat 1904-ben félévi tartózkodásra Ausztráliába küldött követet. Hargrove meglátogatta a régi gyülekezeteket Adelaide, Melbourne, Sidney és Auckland városokban, azután New-Zealandban utazott és tartott előadásokat, mindenütt a legjobb fogadtatásban részesülve. Wellington városban új gyülekezet alakult. — E gyülésen vették tudomásul, hogy Sharpe Emily urhölgy 2000 font alapitványt tett egy magyar unitárius leány számára a „Channing House School"-ban tanulásra és hogy ez összeget be is fizette s kezelésével a társulatot bizta meg. A tanács

örömmel értesült, hogy a norvégiai Christianiai unitárius gyülekezet egy év óta minden vasárnap rendes istentiszteletet tart; lelkészük Haugerud Hermann; az uj gyülekezet czéljára 50 fontot szavaztak meg. Egyéb tárgyak közül megemlitjük a skócziai aberdeeni templomépitést, mire nézve a tanács elhatározta, hogy azt támogatni fogja, hogy miután régi templomépületüket eladták az ottvaló unitáriusok 2000 fontért és most új helyen, a város közepén akarnak mást épiteni, az új templom minél szebb legyen

A Brahmo-Somaj egyháznak nagy vesztesége Maharshi Devendra Nath Tagore, ki jan. 19-én hunyt el Calcuttában. Előkelő családból származott; fia volt Dwarka Nath Tagore-nak, a korában legbefolyásosabb és legfelvilágosultabb hindu nemesnek. Ram Mohun Roy, a Brahmo-Somaj alapitója iskolájában tanult s 1842-ben csatlakozott az új egyházhoz. Addig a hivek csupán a Vedák tanulmányozásával foglalkozó kis csoport voltak. Devendra Nath Tagore rendszert alkotott és czélt tüzött ki az új gyülekezetnek. Szabályzatot és liturgiát állitott. Ő vezette a Brahmo-Somajt. Ő nevelte Keshub Chunder Sent, annak nagy apostolát. Ő és tanitványa hozták létre Indiában a legtöbb társadalmi reformot. Mint ujitó hindúval nem minden honfitársa rokonszenvezett, de vallásossága és a „rishik“-re emlékeztető jelleme által elérte azt a nagyságot, mely előtt India mindig a legnagyobb hódolattal adózik. Honfitársai a nagy bölcsek és szentek egyikének ismerik el. Közelebb a „British Indian Association“ ünnepelte Calcuttában emlékezetét, kiemelve szent és mocsoktalan életét és honszeretetét és megsiratva a hindu társadalom egy oszlopának kidöltét.

A vallási válságról, mely Francziaországban és más országokban is mutatkozik, Loyson Hyacinthe märtiusban Montpellierben felolvasást tartott. Előadását személyi vonatkozással kezdte. Mikor 1864-ben a Notre-Dame templomban értekezései sorát megnyitotta, Cousin Victor mintegy prófétai sejtéssel azt mondotta neki: „Guizot csalódik, a mikor a Krisztus istenségére helyezi a fősúlyt; a jelenkor nagy kérdése az Isten eszméje, az Istené, ki a világtól visszavonul.“ Most már az esti szürkület jött szólóra, de eme lényeges pontra megőrizte ifjusága sugárzó látományát. Meggyőződését tehát lelkesedéssel fogja kifejezni, de meglehetnek győződve — mondotta — hogy senkire sem erőszakolja. Barátja minden egyenes léleknek, minden őszinte hitnézetnek; ha az atheismust gyülöli, az atheistákat tiszteli. Számos oka van a jelenkori atheismusnak. A mi annak kifejlésére vezetett, egyfelől a különböző egyházak tévedései és visszaélései, másfelől a positivista bölcselem elveinek növekvő

terjedése. Montpellierben két nagy gondolkozó látott napvilágot, Renouvier Ch. és Comte Auguste. Az első elhagyva a hitetlenséget, fokozatosan spiritualis vallásra emelkedett. A második lehetetlennek nyilvánitotta az eredetek és a végső dolgok vizsgálatát. Az ember eszméjét csak a láthatóba és érinthetőbe foglalta . . . Az atheismus ma inkább politikai hiba. Az állam a kath. egyházra hagyva a nő és gyermekek irányitását, a klerus hatalmát növelte. És mily járatlanság a történelemben és annak törvényeiben! Avagy nem azt tanitja-e az, hogy a vallás természetes és egyetemes tény? Nincsen-e az ott mindenütt a multban? És vajjon a demokratiák ellehetnek-e a nélkül? Nézzék Schweitzot, az amerikai Egyesült Államokat, emlékezzenek Rosevelt elnöknek szavaira és magatartására. Azt mondják, hogy ha a vallás eltünik, megmarad *az eszmény*. Melyik? Az, a melynek tárgya a gondolat? a tudomány? a művészet? a barátság? a szeretet? Kétségtelen az eszmény jelentős dolog, de kire nézve? Csupán azokra, a kik hisznek Istenben és az Istennel, az eszmény forrásával való közlekedésben. A kik tagadják Istent, azokra nézve az eszmény csak egy szó, ábrándkép, „a finom agyvelő phosphorálása". A comtismus, a *solidaritást* ajánlja az erő és öröm forrásául. De a solidaritást biztositani nem lehet. Háboru és más rosszak annak ellene vannak. A comtismus, a mikor elszakasztja az embert Istentől, elszakasztja tőle a lelket is és azzal mindent. Francziaország az atheismus és katholicismus közti viszályba esik-e, mint Spanyolország? Nem fog-e a világ többi részével, mint az emberiség hajdan, kijönni a mostani állapotból, mely a vallásos érzelemnek ugyszólva jégkorszaka? Hiszi és reméli, hogy kijön. Van az egyén és a faj szivében egy benső és folytonos kijelentés. És ez a kijelentés három alapigazságot foglal magában: Isten, erkölcsi törvény és örökélet. Az *egy* Isten, a próféták és Jézus Istene, a törvény szentsége, a szeretet igazságossága: ez az élő vallás. A zsidók ezzel a szellemmel ébreszszék fel a mumiát, mely synagógaikban nyugszik; a protestans lelkészek ennek a lángjával melegitsék fel templomaikat; a kath. papok ezzel hányják el bálványaikat és mondják, mondjuk mindnyájan az atheistáknak: mi veletek tartunk abban, hogy széttöressenek a hamis istenek, melyek titeket boszantanak; de mi a bálványimádást azért akarjuk lerombolni, hogy épitsük fel a vallást Francziaország javára és boldogságára s nemcsak a „nationalista" Francziaország számára, hanem annak a Francziaországnak számára, mely barátja és világossága a nemzeteknek és a világtól elválaszthatlan.

Ily értelemben beszélt Hyacinthe a mai vallási válságról Montpellierben.

Unitárius felfogás a modern philologiában. Az unitárius elnevezés Erdélyben, Dávid Ferencz körében keletkezett, a trinitarius fogalom ellentéteképen. A XVII. százban kezdték e szót mind szélesebb körben megismerni. Az angolok és amerikaiak a mult évszáz elején fogadták el felekezetök nevéül. Érdekes, hogy ma már nem csak Németországban, hanem magyar tudósaink közt is a józan és világosabb tudományos álláspont megjelölésére e kifejezéssel teljes jelzőt kezdik alkalmazni.

Hornyánszky Gyula tanár ezt irja az egyetemes Philologiai Közlöny legujabb füzetében:

Drerup Engelbert Münchenben Homerról kiadott tudós műve szerint az Iliast és Odysseiát külön-külön egy-egy nagy poéta alkotásának tekinti. . . „Ime *az idők jele*, hogy a collectivista fölfogásnak töméntelen erőmutatványa után és mellett . . . *a józan unitárius fölfogásnak* még Németországban, a kritika és hyperkritika hazájában is akadt szószólója". „Magam is, teszi hozzá Hornyánszky, már évekkel ezelőtt az *unitárius fölfogás* mellett nyilatkoztam „Temetési versenyküzdelmek az ősgörögöknél" czimü munkámban".

— Lám, ki hitte volna, hogy még a Homérnak tulajdonitott két klasszikus munkának (a pogány görögség bibliájának) jobb megértésére is a józan unitárius felfogást találják a modern tudomány herósai a legalkalmasabbnak. *K. F.*

Harnack felolvasásai Hollandiában. Hollandia egyetemi városai, Leyden, Utrecht, Gröningen meghivták a berlini tudós tanárt, hogy tartson ott felolvasásokat a kereszténységről. Egyik felolvasásának tárgya volt: „Az egyház és állam a három első százban". Általános vélemény, hogy az egyház és állam a három első százban Nagy Konstantinos idejéig ellenséges lábon éltek. Bizonyos idő kellett, mig az egyház és állam egymást kiismerték. Kezdetben az ellentét teljes volt. A keresztények Isten országának polgárai akartak lenni és magukat a földön idegeneknek érezték. Az uralkodóban az ördög személyesitését látták (Apocalypsis). De mégis kezdettől fogva egy más párt is létezett, mely másként gondolkozott. Hatóság állittatott, hogy a rosszakat büntessék; az adót meg kellett fizetni; ha a császár lerombolta Jeruzsálemet, ez azért volt, hogy Istennek eszköze legyen a zsidó nép megbüntetésében annak gonoszságáért. A császár az Isten akaratjának végrehajtója. Igy lassanként a keresztények jobb véleménynyel kezdettek lenni a világi hatalomról. Kezdetben a kereszténység nem akart megismerni még egy más hatalmat sem, a bölcselmet. De Pál kibékiti,

a vallást összekapcsolja kora miveltségével és bölcselmével. És mig a gyülekezetek formálódnak, látják oly szabályok felállitását, melyeknek bizonyos politikai értelmük van; majd észreveszik az egyház és állam egyenközü haladásának nyomait. Ilyen volt a helyzet 140 körül. Attól kezdve „a politikai rend" fejlődik. Kezdetben a gyülekezet a család után alakul, később a város után. 160 körül már vannak püspökök, presbyterek és diakonusok a városi gyülekezetek számára; azután megalakul az egyház tartományok szerint metropolitákkal, tartományi zsinatokkal. Végre a tartományi körök egy nagy szervezetté egyesülnek, mint a hogy a nagy római birodalomban is mindig ez volt a törekvés. És a mint igy a növekvő egyház az állam szerint szervezkedett, a keresztények kezdettek részt venni a nyilvános életben. És igy lett ura a kereszténység lassanként az irodalomnak is, nemcsak az evangeliumokkal és apocalypsisekkel a harmadik száz kezdete óta, hanem egyébbel is. És igy a kereszténység magához vonta mindazokat, kik a kor nagy mozgalmaiban résztvettek. Más értelemben az egyház létezett Konstantinos előtt. Alatta közeledett ahoz a politikai fogalomhoz, melyet Konstantinos a vallásról alkotott, de eltért a szellem és igazság utjáról. Arra a kérdésre, hogy a keresztények mit gondoltak az államról? Harnack különböző idézetekkel felelt: Isten fentartja a róm. birodalmat, a keresztényeknek is támogatni kell, ilyen felfogás bontakozott ki. Ugy látszik, a keresztények közt mindig voltak republikánusok is, de azok nyilvánosan nem mutatkoztak. A császár elismert és tisztelt fő.

Olaszországban, mióta az egyházi államot a Savoyai-ház bekebelezte az olasz királyságba, a pápai udvar mindig tiltotta hiveit a képviselőválasztásokban való részvételtől. Azt hirdette minden alkalommal, hogy a szegény és fogoly pápa világi hatalom nélkül nem töltheti be szellemi hivatalát. XIII. Leó haláláig sokszor és kemény kifejezésekkel illette az olasz királyi kormányt a pápai udvar. Harmincz év lefolyása azonban, úgy látszik, arról győzte meg a pápai udvart, hogy egyházi állam nélkül is jól megy a dolga. És most X. Pius alatt más áramlatnak enged útat. A mi IX. Pius és XIII. Leo idejében mintegy dogma volt, most egyszerü rendeletté minősitik, melyet meg lehet szüntetni. És X. Pius úgy látszik, azt is teszi: nem hangoztatja az egyházi állam visszaállitását; nem kivánja, hogy Olaszországban hivei tartózkodjanak a politikában való részvételtől, sőt katholikus-körök szervezését óhajtja, kath. (ultramontan) képviselők küldését a parlamentbe, kath. centrumpártot, mint Francziaországban, Németországon és Spanyolországban. Ilyen irányba indult a római egy-

házi politika Merry del Val bibornok titkársága mellett. Hogy az olasz királyságra nézve lesz-e köszönet e fordulatban, majd megválik.

Spanyolországban, mint ez országnak egy ismerője irja, a jezsuiták jelenleg királyi kegynek örvendenek és egyre-másra épitik a kolostorokat és iskolákat, a melyekben a gazdag spanyol ifjuság nevelkedik; a Francziaországból kiüzött szerzetesek nagy része is Spanyolországba telepedett meg és sok tekintetben hasznára válik spanyol társainak. A kórházak, árvaházak, gyermekmenhelyek és egyéb jótékonysági intézetek is a papság kormányzása alatt állanak. A világi papság évi jövedelme körülbelül 80 millió pezetára rug. A jelenleg kormányon levő párt mindenben kedvez az egyháznak és a vasárnapi munkaszünetről hozott törvény csak első actusa annak a klerikális harcznak, a melyben a papság végül győzedelmeskedni remél. Néhány hónap óta Spanyolországban a nyilvános élet vasárnap teljesen szünetel: nem jelenik meg lap, a kávéházak be vannak zárva, nincsenek többé bikaviadalok. Spanyolországban a klerikálizmus ma épp úgy uralkodik, mint hajdan. A formák, a melyekben ez az uralom nyilvánul, enyhébbek, kevésbé kihivóak, mint az inquisitió korszakában, de azt, a mi betölti azokat, voltaképpen ugyanaz a szellem inspirálja, a mely a „szent törvényszék"-et létrehozta. Nem kell azonban hinni, hogy a papság preponderáló uralma ellen tiltakozó hangok nem emelkednek. Főleg az irók azok, a kik a modern eszmék szószólói s nem egy közülök rendkivül hatásos müvekben küzd a klerikálizmus áldatlan hatásai ellen. Legdicsőbb irodalmi bajnoka ennek a küzdelemnek egy elsőrangu regény és drámairó, Pérez Galdós, kinek művei honfitársaira nagy hatást gyakorolnak.

A pápa egy bucsujárás ellen. A valle di pompei-i Madonnát az utóbbi időben nagyon megtámadták. De nem valami Zola-tanitvány cselekedte, hanem az „Asino" („A szamár") czimü jeles élczlap, melyet kiváló tudósok és müvészek szerkesztenek s a mely e miatt sokkal jobban el van terjedve a nép közt, mint valami regény. Végre a pápa is beleavatkozott a dologba, mert valószinüleg arról értesült, hogy az Asinonak igaza van. Ez a lap ugyanis kimutatta, hogy a valle di pompei-i csodatemplom egy világi embernek, Bartolo Longonak a magánvállalata és nagyon szép vagyont szerzett rajta. Doctor Romanelli már ezelőtt tizenöt évvel feszegetni kezdte Longo kegyes üzleteit, mire Monaco la Vallesta bibornok azt tanácsolta neki, hogy valamennyi épületet, a templommal együtt ajándékozza XIII. Leónak. Meg is tette, mire Leó őt a szent üzlet administrátorává nevezte ki. X. Pius azonban nyiltabb szemü ember, mint elődje, ezt megszimatolta Bartolo Longo is és hetvenötezer frank péterfillérrel akarta a pápa

hajlandóságát megnyerni. A pápa az adományt elfogadta, de azért a kegyhely kezelését egy ferenczrendi barátra bizta s az ügyvéd urnak csak az általa alapitott árvaház és fegyencz-menedékház igazgatását hagyta meg. Longo látszólag meghajolt a pápai akarat előtt, de folyóiratában, melynek száztizezer (!) előfizetője van, ukázt bocsátott ki és ebben azt mondja, hogy a hivek az adományaiknál ezentul világosan tüntessék ki, vajjon a szentélynek szánják-e, vagy neki adják át jótékony czélra. Hogy milyenre, azt bizzák ő reá nyugodt lélekkel. Szóval, az ő évi félmillió lira jövedelmét nem engedi egykönnyen s legutóbb még azzal is fenyegetődzött, hogy a szentélyből elviteti azt a csodatevő Mária-szobrot, melyet ő fedezett fel. E fenyegetődzésének az lett a következménye, hogy Alberto Radente páternek (a csodatevő kép „igazi" fölfedezőjének) az örökösei pörrel támadták meg az élelmes ügyvédet, hogy biztositsák maguknak a jól jövedelmező szent kép tulajdonjogát. A hivek pedig azt remélik, hogy a pápa hü marad abbeli föltett szándékához, hogy a kufárokat kiüldözi a templomból. Longo ügyvéd ur remekül spekulált Szűz Máriára és Pompejinek az archeologiai hirére, mert a hol valamikor csak pár szegényes kunyhó állt, most ott egy oly bazilika pompázik, melynek csak a homlokzata másfél millió lirába került, azonkivül van körülötte egy csomó kolostor, szálloda, éttermek, korcsmák, árvaházak, bérházak, villák.

Az orosz államegyház befolyását vallási és politikai ügyekben, eléggé megmagyarázza szervezete, mely még Nagy Péter czártól származik. A szent zsinat, mely üléseit Péterváron tartja, állandó hatóság s tagjai a czártól kinevezett egyházi és világi férfiak. Elnöke mindig a szentpétervári metropolita; hivatalból tagok: a kiewi, moszkvai metropoliták és a georgiai exarcha. A világi tagok oly dolgok intézésére vannak rendelve, melyek az állammal kapcsolatosak. A czár az úgynevezett főprocurator. Hozzájárulása minden határozathoz szükséges, mert a nélkül nem érvényes egy határozat sem. A főprocurator hozzátartozik a ministertanácshoz is. Igy Oroszországban nincs külön vallásügyi minister. A zsinat pedig ezen a módon nem a ministerium alatt, hanem közvetlenül a czár alatt áll. Teendői: püspökök választása, tanra és istentiszteletre felügyelet, vallási iratok felülvizsgálása, megtörtént csudák megvizsgálása, házassági ügyekben való határozás, a klerus nevelése, vagyoni ügyek kezeltetése és a többi.

A lelkész-nevelésre háromféle iskola van: a parochialis iskola (népiskola), seminariumok és akadémiák vagyis theol. facultások egyetemmel való összeköttetés nélkül, mint Kiewben, Moszkauban, Péterváron és Kazanban. Diakonusnak elég, hogyha elemi iskolát járt; lelkésznek, ha seminariumot; de protopopa vagy püspök csak az lehet, ki akademiát végzett. A szentirás és az egyházi atyáknak eredeti szöveg-

ben olvasni tudása a jele az akadémiai tanultságnak. A popákra nézve elégséges, ha az egyházi nyelvet, a régi bulgárt értik. A legnagyobb szorgalmat a rituale pontos megtanulására kell forditaniok, mivel az istentiszteletben annak van főszerepe s nem a predicationak, melynek csak alárendelt s kevés szerepet juttatnak. Felvilágosodtabb oroszok várják az egyháznak is a reformját, de azt csakis egy teljes politikai átalakulástól, kormányrendszerváltozástól remélik.

Az izlam és a kereszténység Áfrikában. A XI.-ik százévben az izlam Áfrika északi részében legyőzte a kereszténységet. Azóta a katholikusok s újabb idoben a protestansok három partján ostromolják Áfrikát és a keresztények e földrészben ma mintegy 7,500.000 hivet számlálnak. Mindazonáltal az izlam 36 millió hivővel ma is fölényben van. A fetichisták száma 97 millió Az izlamnak vallási és erkölcsi tekintetben üdvös hatása van. A monotheismust hirdeti és a józan életet ápolja a szeszes italok tiltásával. A kereszténység is a monotheismust tanitja, de erkölcstana sokkal emelkedettebb E tekintetben a különbség akkora, mint az Evangelium és a Koran közt. Az izlam megengedi a többnejüséget, a rabszolgaságot. De a józan élet ápolásában az izlam mégis nagyobb sikert ér el, mint a kereszténység. A Koranból három versnek fölolvasása nagyobb hatást tesz az áfrikai benszülöttre, mint a keresztény missionariusok exhortatioi. A kereszténység terjedésére, mint azt több eset mutatja, zavarólag hat a trinitarius hittani forma is.

Vallás és természetrend. „Az egyetemes rendről való szemlélődés, a mint azt velünk a modern tudomány megismertette, végtelen bő forrása a vallásos érzéseknek és benyomásoknak. Ha a prófétάk és Izrael zsoltárirói az ők csekély ismeretökkel kicsiny plánétánknak egy kicsiny részéről oly nagyszerü szavakban zengették a Javéh munkáinak hatalmát és szépségét, mennyivel inkább leborulásra indithat minket a csillagos ég szemlélete a világok ezen milliói előtt, midőn a modern csillagászat megtanitott minket arra, hogy a legnagyobb napok szintúgy, mint a legkisebb átomok az egyetemes nehézkedés törvényének engedelmeskednek! Mindenütt a rend, a törvény a zivatarok tombolásában és az elemek pusztitásában is! Ki irhatná le eléggé találó szavakban ennek az egyetemes kijelentésnek összehasonlithatlan fönségét?

És ez erkölcsileg is nagy és jótékony. Bizonyára ez többé nem egy kiskoru vallás, egy émelyitő kegyesség, a mely a jó Istent a kicsiny konventikulomokban lefoglalja, kizárólag egy nehány kegyes léleknek. Ez egy férfias, szigoru kegyesség, a mely az Isten feltétlen hatalmában

való bizalommal tölti el a legkisebb emberi teremtmény lelkét és arra inditja, hogy rendelje alá magát az egyetemes rendnek, a helyett, hogy az Örökkévalót a maga különleges czéljaihoz való alkalmazkodásra birja. Avagy kérdezzék meg Szt.-Pált, Augustinust, Luthert, a Hugenottákat, a Jansenistákat az erkölcsi erő, szellemi hősiesség, benső legyőzhetlen fönség felől, mely az Isten változhatatlan akaratja, az általa megállitott fönséges rend alá való magunk teljes alárendelésében áll, és megértitek, hogy a valóban keresztény lélek, minő erőt merithet erkölcsi életére nézve az egyetemes rend iránti benső bizalomból, melylyel a maga akaratát az isteni akaratnak alárendeli s az erkölcsi rend iránti bizonyosságával az egyetemes természeti rend tudományosan megállitott bizonyosságára támaszkodik. *Réville Jean.* (Vallás és szabadság kötetből.)

Gróf Kuun Géza az ő első gyermekéveiről: „A gyermek első évei reá nézve sok kis örömmel teljesek, ezekben a fejlődés is, ha egészséges a gyermek, arány lag rövid idő alatt nagy haladást teszen; de minderre csak a szerető szülék emlékeznek s erre való visszaemlékezés reájuk nézt nagy jelentőségü, felette érdekes s gyermekeik pillanatnyi örömei szerető szivükben tartós örömekké változnak. A gyermek mindezeket elfelejtette s élete ezen első éveiről, első fejlődése menetéről, csak annyit tud, a mennyit szerető szüleitől hallott s legtöbbször az anyától, ki emlékezetében nagyon szeret visszaszállani gyermeke zsenge éveire, mosolylyal emlékezik gyermeke mosolyára, fülében csengenek kedvesen az első szavak, míg a legtöbb atya inkább gyermekének jövőjét forgatja eszében, fejlődésének kedvező s várt eredményeit óhajtja minél előbb megvalósitva látni.

A legtöbb gyermek, a mit élete zsenge koráról tud, anyjától tudja; én is felejthetetlen emlékü anyámtól hallottam, hogy magamnak alkottam nyelvet s leginkább azon beszéltem, a mig végre környezetem nyelvét elfogadtam. Azt is anyámtól hallottam, hogy föltünően szép fiú voltam, de melyik fiú nem szép anyjának szemében, s hogy a Nagy-Szebenben időző Don Miguel a sétatéren megpillantván, hozzám lépett, arczomat nyájasan megczirogatta s kérdezte nevemet. Azt is anyámtól hallottam, hogy nyájas s előzékeny gyermek voltam s megnyertem mindazok tetszését, a kik ismertek“.

A „Ben Hur“ története. Lewis Wallace tábornok, a „Ben Hur“ hires szerzője a napokban elhunyt s ez alkalomból egy angol folyóirat érdekesen irja le e regény keletkezésének történetét. Ezt a könyvet, mely oly benső vallásossággal ábrázolja Krisztus megjelené-

sét a hanyatló római birodalomban, szerzője akkor kezdte irni, mikor még nagyon közönyösen viseltetett a hit és vallás iránt s mikor a bibliát is nagyon felületesen ismerte. De lassanként annyira belemélyedt tárgyába s azon idők vallásos forrongásának lényegébe, hogy mire a könyv utolsó sorait irta, buzgó keresztény lett. Könyvét legalább harminczszor dolgozta át s mikor a kéziratot végre a kiadóhoz küldte, a piros tintás irá.on egyetlen javitás sem volt. Wallace a könyvének első vázlatát palatáblára irta, hogy gondolatait följegyezhesse s alkalmatlan ideáit ismét letörölhesse. Ha a fontosabb ideákkal s a külső folyamattal tisztában volt, az egész részt czeruzával leirta papirra, de folytonosan változtatott rajta s ha már teljesen meg volt vele elégedve, az egészet „letisztázta". Könyvének alapgondolata akkor jutott eszébe, mikor Uj-Mexikó kormányzója volt, de az első három fejezet annyira nem tetszett neki, hogy a kéziratot félretette s sokáig pihentette. Egy év mulva a vasuton találkozott Ingeroll ezredessel, a ki nagyon hivő ember volt s a tábornokkal beszélgetésbe eredt a biblia szépségeiről és a vallásos élet megujhodásának szükségességéről. Wallace ekkor elhatározta, hogy könyvét mégis csak megirja. Rendszeresen tanulmányozni kezdte a bibliát s könyve megirásába fogott. Öt évi szakadatlan munka után a könyv készen volt, mert Wallace nagyon lassan s lelkiismeretesen dolgozott. Néha egész nap csak egyetlen mondatot irt s másnap ismét kitörölte. Szóval, megérdemelte azt az óriási sikert, melyet könyve aratott. Kiadója, a Harper Brothers czég pár hónap alatt félmillió példányt adott el belőle. A tábornokot megrohanták a szinházi emberek s óriási nyereséget kináltak neki, ha könyvét földolgozza drámának, a tábornok azonban visszautasitotta. Tizennyolcz évvel később azonban meggondolta magát s a „Ben Hur"-t saját maga dolgozta át drámává s mint ilyen is rendkivüli sikert aratott.

Régi dolgok. A kollégium főnökeitől vezetett régi fasciculusokban sok érdekes és feljegyzésre méltó dolgot olvashatni. A X-ben le van irva I. Ferencz császár és neje kolozsvári látogatása, melyről a főnök enthusiasmussal jegyzi fel, hogy „e városban sohasem látott esemény". 1817 aug. 18-ától 27-ig voltak itt s ezalatt az idő alatt a különböző hatóságok és testületek tisztelgését fogadták. A consistorium küldöttségét Körmöczi János püspök vezette, kinek üdvözletére a felség röviden, de kegyes szavakkal válaszolt s azután megkérdezte, hogy van-e iskolánk s virágzó egyházunk, mennyi az unitáriusok száma? A püspök felelete szerint körülbelől 40,000. Végre a felség azzal bocsátotta el a küldöttséget, hogy „hallomása szerint, az unitáriusok békés és jó emberek" („semper ita mihi auditum, quod pacifici et boni homines essent unitarii"). A küldöttségben voltak: Lázár Sámuel guber-

niumi titkár, Sala Sámuel gub. concipista, Pákei János felügyelő-gondnok és Gyergyai László a világi rendből; Fűzi János főjegyző, Molnos Dávid igazgató, Székely Miklós és Sylvester György tanárok és Szász Mózes helybeli lelkész a papi rendből; Fodor László aranyosköri esperes, Ferenczi M. jegyző, Balla József bágyoni, Sárosi Samu várfalvi, Kun Bálint „sinkfalvi" lelkészek vidékről. Aug. 23-án látogatta meg templomunkat és collegiumunkat, még pedig a két auditoriumot, könyvtárt és lakószobákat. Kiséretében voltak: gróf Vrbna, Kutsera főhadititkár és Stift orvos. A felségek a város minden nevezetességét megtekintették. A polgárság a legnagyobb ünnepélyességgel fogadta. Megérkezésükkor tengernép állott az út két oldalán; a gubernium hivatalnokai és a papság a gubernator háza kapuja előtt állott, a gubernator a legfőbb méltóságokkal a lépcsőn. Első megjelenésükkor a város különböző helyein mozsárágyuk szólottak s a gubernator beszéddel üdvözölte. Este az egész város ki volt világitva, de az eső és szél zavarták. A collegium 23 ablakába 4—4 mécs volt téve, kettőbe pedig olajjal töltött 23 pohárból pyramis összrakva, egyiken felirat (latinul). Kolozsvárról Tordára, Marosujvárra, Enyedre, Gyulafehérvárra, Szebenbe, Brassóba s innen Háromszékre és Csikba mentek s Déva és a Bánát felé visszatértek. Az iskola-főnök e leiráshoz hozzáteszi: „Más császárné még sohasem látta Erdélyt és más császár sem, kivéve II. Józsefet". *(Dr. G. K.)*

A ref. orsz. zsinat második ülésszakának egyik fontos határozata, melylyel kimondotta a szabad lelkészválasztást. Eltörölte az egyházközségek osztályozását és a lelkészválasztást teljesen szabaddá tette. Minden lelkész választható akármely egyházközségbe. A zsinat határozatát maguk a reformatusok vegyes érzelmekkel fogadták. Bármennyire tetszetős is, bármennyire protestans is, bármennyire evangeliumi is a szabad lelkészválasztás elve, többen úgy vélik, hogy életbeléptetése minden más intézkedés nélkül, „a leghelytelenebb, legigazságtalanabb és szörnyüséges örvénybe sodró intézkedés is lehet". Ezért sürgetik a theol. szakoktatás és lelkészminősités rendszerének újraalakitását, mert csak igy remélik, hogy kikerülhetik a veszélyeket, a melyeket a szabad lelkészválasztás elvének alkalmazása hozhat és a nélkül kétségtelenül hozni fog. „A zsinat elvi határozata, mondják, a gyakorlati kivitelben a lelkészminősités oly szigoritását kell hogy eredményezze, a mely mellett érdemetlen ember oklevelet sohase nyerhessen. Ha e felől nem gondoskodik a zsinat, elvi határozatával oly veszedelmet idéz föl, a melyet újabb tiz év mulva nem tudni, hogy milyen intézkedéssel tud majd orvosolni".

Tudori fokozat. *Benczédi Andor*, Benczédi Gergely központi pénztárnok fia, a Ferencz József tudományegyetemen a jogtudományból tudorságot nyert.

Tanitók Otthona. A néptanitók számára kolozsvári tanitók Otthont akarnak létesiteni, mely a vidéki tanitók találkozó helye legyen. Az adományok e czélra Elek Gyula áll. isk. igazgatóhoz küldendők. A lelkes felhivást Tartsafalvi, Belle, Balázs, Szilágyi és Hantos bocsátották ki.

Gyászhirek: *Osdolai dr. gróf Kuun Géza*, folyóiratunknak nagynevü tisztelt munkatársa ápr. 10-én elhunyt Budapesten, 67 éves korában. Elnöke volt a Hunyadmegyei régészeti és tört. társulatnak, az Erdélyi irodalmi társaságnak, tiszteletbeli elnöke az Erdélyi magyar közművelődési egyesületnek és alelnöke a Magyar tudós Akadémiának. Halála országos veszteség. Részvétünket a fennebbi nekrolog tolmácsolja. A család részéről gyászolják elhunytát: neje osdolai gróf Kuun Gézáné, gyerőmonostori báró Kemény Vilma; unokatestvérei gróf Vass Ottilia irónő és testvére báró Jósikáné s számos rokon főuri család. Tetemei ápr. 15-én, Kolozsvárt helyeztettek végnyugalomra nagy ünnepélyességgel a város közönségének részvétele mellett. — *Özv. Bodolai Józsefné*, Debreczeni Zsuzsánna élete 79-ik, özvegysége 15-ik évében mart. 28-án elhalálozott Kolozsvárt. A házi erényekkel ékeskedő, fáradhatlanul munkás, jó nőnek halálát fájlalják gyermekei: Bodolai Juliánna, Ürmösi Kálmán, szentgericzei pap neje, Bodola Zsuzsánna, Németh István toroczkói pap neje, Bodolai József, Bodolai Erzsi, Hantz János neje s számos unoka és rokon. — *Móricz György* ny. m. kir. csendőr százados, élete 42-ik évében, hosszas szenvedés után ápr. 10-én meghalt. Móricz Márton kir. tábl. irodai tisztviselő édes testvérét vesztette az elhunytban. — Pálffy György tartsafalvi birtokost, folyóiratunk több érdekes tört. adatának közlőjét sulyos csapás érte leánya *Pálffy Nella* martius végén történt halálában. A csapás annál érzékenyebb, mert nemrég vesztette el nejét s most egyetlen leányát kell siratnia. Az elköltözöttet az édes apa mellett fájlalja Aladár, az elhunyt szerető testvére. „Az ősi fészek csalogánya elnémult“ az ő nagy szomoruságukra.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépitésére.

(I—IX. közlemény.)

Magyarországi Unitárius Egyház	500	korona.
Sepsikőrispataki Bedő Dániel	200	„
Széplaki báró Petrichevich Horváth Kálmán	200	„
Kilyéni dr. Ferencz József	20	„
Vécsei Sámuel és Farkas Vilmos . . .	200	„
Sepsi-szentiványi Szentiványi Gyula . .	52	„
Ó-tordai Székely Miklós	20	„
Magyországi Unitárius Egyház (2-szor) .	1000	„
Dr. Jéger Kálmánné, Hilibi Haller Irma .	20	„
Fekete Gyula	100	„
Egy társaság	20	„
Farkas Józsefné, Farkas Juliánna . . .	20	„
Matskási Lajosné, Farkas Juliska . . .	20	„
Unitarius kollégiumban 1883/4-ben végzett osztálytársak	60	„
Kaali Nagy Béla	10	„
Magyarországi Unitárius Egyház (3-szor)	1000	„
Ajtai K. Albert	10	„
Péterfi Dénes	600	„
Kisgyörgy Sándor	10	„
Gyulay László	300	„
Tóth Károlyné-Gyulay Etelka	100	„
Kilyéni dr. Ferencz József (2-odszor) . .	20	„
Bodolai-testvérek	10	„
Összesen:	4492	korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzditásul a további adakozásra, hogy az egyházközség hatezerkétszáznyolczvannégy korona költségen temploma tornyát újra épithesse, a mi mindnyájunknak óhaja. Kérjük a minél hamarábbi hozzájárulást! Ez adományokért a leghálásabb köszönet!

Az egyházközség elöljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1905 ápr. 20.

Péterfi Dénes,
unitarius pap.

A Székelyudvarhelyen épitendő unitárius templom javára tett kegyes adományok.

(XIII. közlemény.)

Az udvarhelymegyei takarékpénztár 3-or 400 kor.

Jánosi Gyuláné 357. sz. gy.-ivén Székelyudvarhelyről: Jánosi Gyuláné, Jánosi Gyula 10—10 kor., Jánosi Ilus, Jánosi Sarolta 5—5 kor. Együtt: 30 kor.

Ekárt Andor lelkész gyüjtőivén: Csehétfalvi unitárius egyházközség, Ekárt Andor 10—10 kor. Együtt: 20 kor.

Betegh Pál útján Fülei Sz. Lajos Budapestről 2 kor.

László Gyula 382 sz. gyüjtőivén Kőhalom: László János, László Domokos 2—2 kor., László Gyula és családja 1 kor. 52 fill., Zahumenszkyné 52 fill., Császár József, Berki János 40—40 fill., László Anna, László Pálné, László Pál, Márk Gizella, Vánky Viola 1—1 kor., Deák Mózes, ifj. Jancsó István, László Vilmika, Ferenczy Pál, Makai Albert, Grosz Amália, Barabás Ilonka, Makovics Kálmán 20—20 fill., Grosz Ida 10 fill., Joneszku Erzsébet 4 fill., Petres Ágnes 2 fill. Együtt: 14 kor. — Demény Sándor reálisk. II. oszt. tanuló emlékére az édesanyja adott 1 kort., — Csifó Salamon 341 sz. gyüjtőivén: Erdélyi bank 10 kor., Első magyar általános biztositó társaság 10 kor, Moore Etelka, Csifó Salamon 2—2 kor., Nagy Elemér, László Sándor 1—1 kor. Együtt: 26 kor.

Sándor Áron lelkész 13. sz. gyüjtőivén adakoztak: A kadácsi unitárius egyházközség 20 kor., Olvasó-egylet 3 kor., Sándor Áron 2 kor., Marosi Mátyás 1 kor., ifj. Marosi János 80 fill., Mátéfi Mózes, Bartalis Péter 50—50 fill., Veres Sándor 48 fill., Márton Dániel, Inczefi József 40—40 fill., Inczefi Mózes 36 fill., id. Benedek János, Bartalis Sámuel 26—26 fill., Simó Mihály 21 fill., Izsák Jánosné, ifj. Sófalvi István, Inczefi Sándor, Kövendi István, Körösfői Márton, Izsák Ferencz 20—20 fill., Gyöngyösi Dénes 18 fill., Tamás Mihály, Lőrincz Mózes, Marosi Péterné, id. Sófalvi János, Tamás Pál, Németh Sándor, ifj. Marosi Dénes, László István, Bartalis Lajos, Gothárd János, id. Marosi János, Inczefi András, Szakács János, Csutak Ferencz, Marosi Mihály, Györke Mihály, Marosi Domokos, id. Marosi Lajos, Marosi Benedek, ifj. Marosi Lajos, Marosi István, Marosi Elek, Fazekas Mihály, Benedek István, Benedek Pál, Fazekas Ferencz, id. Marosi Dénes 13—13 fill., ifj. Benedek János 11 fill., Varga Mózes, Kövendi Ferencz, ifj. Győrfi Ferencz, Benczédi Sándor, Szabó János 10—10 fill., Gotthárd Mihály, Somai Ferenczné, Birtalan Ferencz, Szabó Áron 7—7 fill., Kelemen Ferencz 4 fill. Együtt: 36 kor. 70 fillér.

Gyüjtőiv nélkül Weisz Ármin Székelyudvarhelyről 8 kor.

Gyüjtőiv nélkül dr. Veress Vilmos Kolozsvárról 10 kor.

Dr. Boros György útján Péterffy Zsigmond 10 kor.

Az I—XII. közlemény összege — — —	9445 kor. 91 fill.
E közlemény összege — — — — — —	557 kor. 70 fill.
Összesen — —	10,003 kor. 61 fill.

Midőn az eddigi kegyes adományok összege a 10,000 koronát elérte, jóleső örömmel gondolunk a mi szerény viszonyaink között ez eredményre. Azonban még mindig kevés arra, hogy szent czélunkat elérhessük általa. De még sokan vannak a hivatalosok. Vajha az eddigi eredmény mennél többeket buzditana a jótékonyság szép cselekedetére. A fenti kegyes adományokért is hálás köszönetet mondunk.

Székelyudvarhely 1905. április 5.

Deák Lajos gondnok.	Barabás András pénztáros.	Vári Albert lelkész.